

Onze huidige welvaart is gebouwd op het principe van consumptie. Consumptie van grondstoffen en goederen, maar ook van land. Het territorium is daardoor het toneel van groeiende conflicten tussen economische belangen, demografische evoluties en ecologische uitdagingen. *The Ambition of the Territory* pleit voor een reconversie van het gehele verstedelijkte territorium en levert strategieën om het bestaande landschap stapsgewijs te hervormen zonder verdere consumptie van ruimte. Terwijl het huidige, sectorale beleid de verschillende ruimtegebruiken van elkaar wil scheiden, voert *The Ambition of the Territory* ontwerpend onderzoek naar de synergieën en gedeelde winsten die tot stand komen door programma's te koppelen in een ruimtelijk metabolisme. De wisselwerkingen tussen wonen, ondernemen, voedselproductie en energie zijn de hefboomen om het intens verstedelijkte Vlaanderen geleidelijk te transformeren tot een duurzame en welvarende regio binnen de Europese Deltametropool.

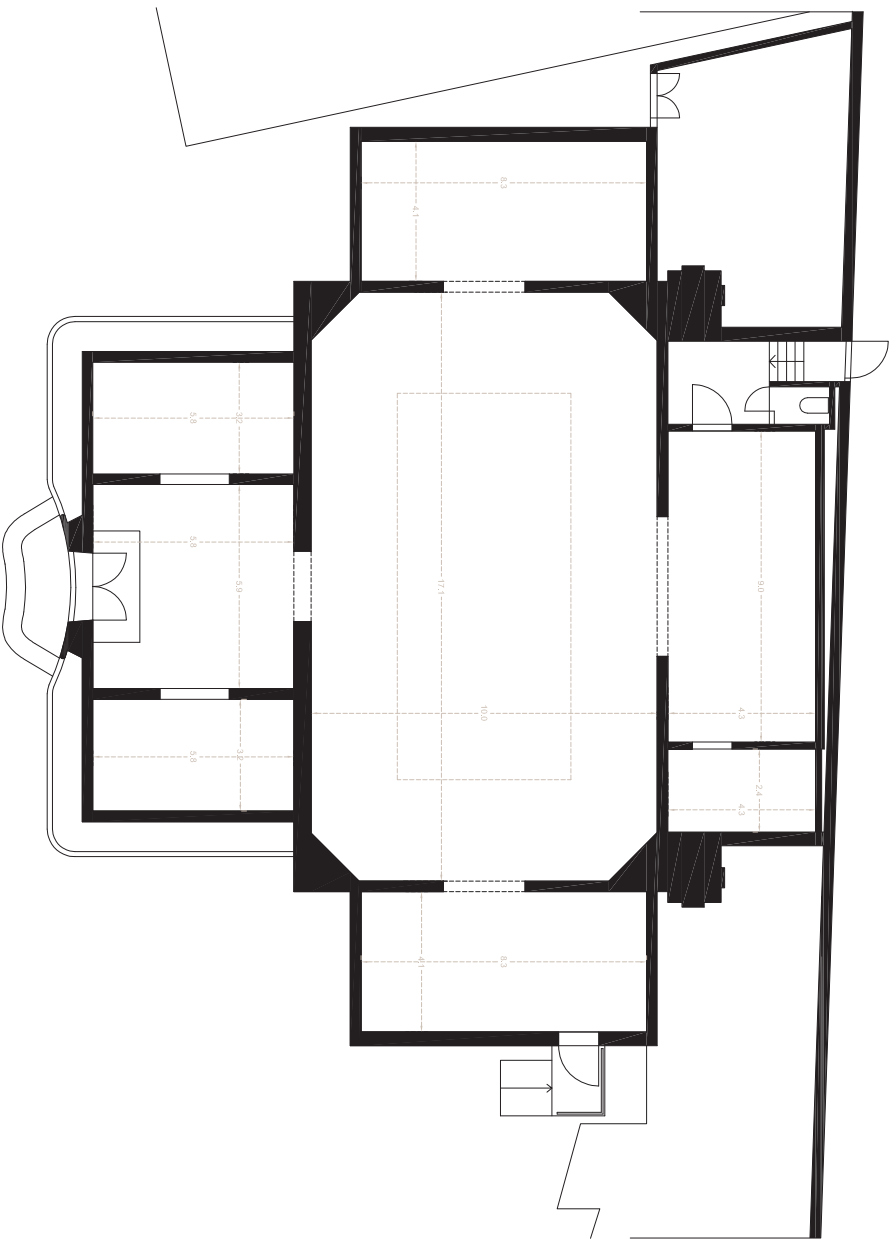
The Ambition of the Territory is een project van AWJGGRAUaDVVTAT, een samenwerking tussen Architecture Workroom Brussels, Studio Joost Grootens, GRAU, architecten de vylder vinck taillieu en Ante Timmermans.

The Ambition of the Territory

THE AMBITION OF THE TERRITORY

Vlaanderen als ontwerp

BWMSTR

Biennale van Venetië 29.08.2012-25.11.2012

THE AMBITION OF THE TERRITORY AWJGGRAUaDVVTAT

Europe's welfare states are founded on the principle of consumption—consumption of land, resources and goods. This makes the urbanised territory the setting for growing conflicts between economic dynamics, demographic developments and ecological challenges. Our future prosperity cannot be based on this limited principle of consumption. Rather than artificially sustain our current welfare, we must reinvent it.

AWJGGRAUaDVVTAT presents Flanders as an ideal laboratory for outlining and testing a new development principle. Centuries of extreme land consumption and urbanisation have produced a fine-grained, horizontal mix of functions that is also found in the Swiss urban valleys and the Veneto region. These regions are too often seen as the antithesis of the sustainable, compact city. But they are in fact territories with different urban, economic and cultural foundations.

AWJGGRAUaDVVTAT redraws our (mental) map of the territory to unleash its inherent potential. This collective explores how the different land uses and users can be geared towards each other in a spatial metabolism. The works exhibited test how architecture and planning can shift the focus from the isolated object and the separation of functions to combinations and productive relations between society and its territory. In this way, the shared territory produces an alternative conceptual framework in which to imagine the future of Europe. On the basis of its common ground.

This is the ambition of the territory.

THE AMBITION OF THE TERRITORY

Vlaanderen als ontwerp

1 THE AMBITION OF THE TERRITORY 12

2 WERK 23

2.1 JG 24

2.2 aDVVT 32

2.3 GRAU 40

2.4 AWB 54

2.5 AT 64

3 ATELIER 73

Eind 2011 selecteerde een internationale jury onder leiding van de Vlaams Bouwmeester en het Vlaams Architectuurinstituut *The Ambition of the Territory* als de Belgische vertegenwoordiging voor de 13de Architectuurbiënnale van Venetië. *The Ambition of the Territory* is een project van AWJGGRAUaDVVTAT, een collectief onder leiding van ‘think-and-do-tank’ Architecture Workroom Brussels. AWB verzamelde rond zich een internationaal en interdisciplinair team dat bestaat uit de Nederlandse graficus Joost Grootens, het Franse stedenbouwkundige bureau GRAU, de Belgische architecten de vylder vinck taillieu en kunstenaar Ante Timmermans. *The Ambition of the Territory* zet de krijtlijnen uit voor een toekomstproject voor Vlaanderen binnen een Europese context. Vlaanderen wordt gekenmerkt door een verspreide verstedelijking. Die vaststelling is niet nieuw. Maar terwijl de eindeloze sprawl doorgaans veroordeeld wordt als lelijk of weinig duurzaam, richt AWJGGRAUaDVVTAT de blik op de verborgen kwaliteiten en het potentieel ervan. *The Ambition of the Territory* wil een positief project voor Vlaanderen verbeelden, als onderdeel van een metropolitaan netwerk dat zijn grenzen ver overstijgt. De tentoonstelling gaat op zoek naar de territoriale cohesie binnen deze verspreide verstedelijking en ontvouwt de essentiële rol die Vlaanderen kan spelen om de Deltametropool mee vorm en betekenis te geven op een mondiaal niveau.

The Ambition of the Territory is een initiatief van de Vlaamse minister voor cultuur Joke Schauvliege, de Vlaams Bouwmeester en het Vlaams Architectuurinstituut. Met hun keuze voor *The Ambition of the Territory* willen de drie partners een bijdrage leveren aan een ruimer maatschappelijk debat. De Vlaamse overheid is volop bezig met de opmaak van het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen, dat het ruimtelijk beleid in Vlaanderen klaarstoomt voor de uitdagingen van de 21ste eeuw. Tegelijkertijd lanceerde de Vlaamse regering het project *Vlaanderen in Actie*, dat Vlaanderen tegen 2020 wil laten uitgroeien tot een van de Europese topregio's. *The Ambition of the Territory* houdt een pleidooi om het toekomstproject voor Vlaanderen te erkennen als een ruimtelijk vraagstuk. Het is een oproep aan Vlaanderen voor een vernieuwde visie en een radicale ommekeer van de ruimtelijke planning en de maatschappelijke organisatie. *The Ambition of the Territory* was van 29 augustus 2012 tot 25 november 2012 te bezichtigen in

het Belgische paviljoen in Venetië. Ongeveer tegelijkertijd was de tentoonstelling in een gewijzigde vorm te zien in deSingel in Antwerpen. De nieuwe scenografie voorzag er ook plaats voor een atelierruimte, centraal gelegen in een schaalmodel van het Belgische paviljoen. Onder het motto *Vlaanderen als ontwerp* kwamen in de periode tussen 5 oktober 2012 en 8 januari 2013 ontwerpers, maatschappelijke actoren en experts uit de meest diverse vakgebieden en sectoren er samen om kennis en ideeën uit te wisselen en het potentieel van het Vlaamse territorium in kaart te brengen. Zij werkten aan een breed gedragen ‘ontwerpagenda’, die op 8 januari 2013 werd gepresenteerd op de studiedag *Vlaanderen als ontwerp - Naar een gedeelde ontwerpagenda voor Vlaanderen*.

Het onderzoeksproject *The Ambition of the Territory* is met dit boek geenszins afgesloten. Deze publicatie is een werkinstrument. Het geeft een helder beeld van het ontwerpend onderzoek dat reeds werd verricht en formuleert de conclusies van het atelier in een ambitieuze ‘ontwerpagenda’. *Vlaanderen als ontwerp* wordt ook in 2013 voortgezet als een werkplaats voor ontwerpend onderzoek waar de ambitie van het Vlaamse territorium concreet gestalte krijgt.

Peter Swinnen, Vlaams Bouwmeester
Christoph Grafe, Vlaams Architectuurinstituut

We leven in 'het lelijkste land ter wereld'. Vele planners en architecten onderschrijven tot op vandaag de beroemde woorden van Renaat Braem uit 1968. Ze veroordelen het Vlaamse territorium als een gefragmenteerd landschap met een eindeloze nevenschikking van functies zonder enige onderlinge samenhang. Van de gedroomde scheiding tussen stad en platteland is geen sprake meer. De aanhoudende consumptie van de ruimte en de bijna totale verstedelijking van het platteland hebben van het 'verrommelde' Vlaamse territorium een internationale referentie gemaakt.

Het gaat vandaag echter niet meer om mooi of lelijk. Het probleem ligt elders. De bestaande planningsprincipes en ruimtelijke politiek leiden tot een weinig duurzame ruimtelijke organisatie. Ze weten daarenboven geen raad met de vele maatschappelijke uitdagingen die op ons afkomen. De demografische groei, de klimaatverandering, de transitie van de economie, de schaarste aan energie en grondstoffen en de mobiliteitsproblemen vragen om een radicale ommekeer in de manier waarop we onze ruimte gebruiken en inrichten. Onze toekomstige welvaart staat op het spel.

Vandaag wentelen we ons in een ambigue houding van zowel schuld als negatie. Schuld omdat we heel goed weten dat we zo niet verder kunnen. Negatie omdat we het schaarse land blijven consumeren bij gebrek aan een alternatief. We moeten deze patstelling doorbreken. Er is nood aan een positief ruimtelijk project voor de toekomst van Vlaanderen.

The Ambition of the Territory richt de blik op het verstedelijkte Vlaanderen en spoort de kwaliteiten op die reeds besloten liggen in de historisch gegroeide structuur van ons territorium. Door het verborgen potentieel van het verstedelijkte landschap aan te grijpen, kunnen we Vlaanderen omvormen tot een duurzame en welvarende metropolitane regio. *The Ambition of the Territory* pleit voor een reconversie van het gehele verstedelijkte territorium en levert strategieën om het bestaande landschap stapsgewijs te hervormen zonder verdere consumptie van ruimte. Dat is de ambitie van het territorium.

VAN STRIJD OM RUIMTE NAAR GEDEELDE RUIMTE

Bijna dagelijks berichten onze kranten over de aanhoudende strijd om ruimte. De verschillende sectoren van de maatschappij eisen steeds meer ruimte op om hun activiteiten te ontplooiën. Nieuwe woongebieden moeten aangesneden worden om één miljoen nieuwe Vlamingen een betaalbare woning te kunnen bieden. Bijkomende industrieterreinen zijn nodig om de economie nieuwe impulsen te geven. Overstromingsgebieden moeten teruggegeven worden aan de natuur. De landbouwgronden moeten groter om de voedsel-industrie rendabel te houden.

De consumptie van de ruimte heeft echter haar grenzen bereikt. Vlaanderen beschikt niet over de nodige extra ruimte om aan alle wensen te voldoen. De verschillende sectoren verdedigen hun ruimte en beschuldigen elkaar van de negatieve effecten op de naburige functies, het klimaat, de biodiversiteit, de economie, de grondprijzen of het welzijn van de bevolking. In het dicht verstedelijkte Vlaanderen liggen alle ruimtegebruiken naast en door elkaar. Het voeren van een toekomstgericht beleid is daardoor ook altijd een ruimtelijk vraagstuk.

De huidige planningsinstrumenten in Vlaanderen trachten het gevecht om ruimte te bezweren door bestemmingen strikt van elkaar te scheiden. Op basis van een compromis krijgt elke sector de noodzakelijk geachte hectaren land toegewezen. Elk gebied krijgt een eigen bestemming. Natuurgebieden, landbouwgebieden, industriegebieden, kantoorgebieden, stedelijke gebieden, buitengebieden, woongebieden en woonuitbreidingsgebieden zijn onderdelen van een complexe ruimtebalans. Elke hectare Vlaamse ruimte is toegewezen aan een welbepaald ruimtegebruik.

De bestemmingsplanning voedt daardoor de onontwarbare stellingenoorlog tussen conflicterende belangen en ruimteclaims. Als we een oplossing willen aanreiken voor de problemen van ons huidige nederzettingenpatroon en een toekomstperspectief willen bieden om onze welvaart veilig te stellen, dan moeten we de stellingenoorlog overstijgen. Er is dus een andere, complementaire logica nodig voor het gebruik van land. Een logica die op zoek gaat naar synergieën tussen bestemmingen zonder de verschillende sectoren de noodzakelijke ruimte te ontfemen.

In plaats van het compromis dat verschillende programma's en functies koudweg naast elkaar plaatst, moeten we strategieën ontwikkelen om de

verschillende ruimtegebruiken met elkaar te verweven. In plaats van de open ruimte angstvallig te beschermen tegen de oprukkende verstedelijking, kunnen we de verstedelijking sturen vanuit de organisatie van de open ruimte. Landbouw, natuur en recreatie kunnen op die manier een gedeelde plek innemen in productieve parken. Door woongemeenschappen, industrie en intensieve landbouw aan elkaar te koppelen, kunnen bovendien energieoverschotten, restwarmte en water in cascade worden uitgewisseld. Ruimte delen is niet alleen goedkoper, duurzamer en energie-efficiënter, er is ook een economische winst te rapen voor bewoners en ondernemingen. Er ontstaat een wederzijdse afhankelijkheid en sociale verbondenheid in de gedeelde ruimte. De verschillende sectoren zijn op elkaar aangewezen. Ze vormen een territoriale collectiviteit.

Dankzij de uitwisseling van diensten zijn de verschillende sectoren geen concurrenten meer, maar partners die voor elkaar produceren. Door ruimte te delen en functies te verweven, ontstaat een economische, ecologische en sociale meerwaarde zonder extra land te verbruiken. Het territorium wordt zo producent van diensten die de samenleving in staat stellen te overleven. Deze nieuwe logica maakt het ons dus mogelijk om te breken met het principe van consumptie van land. Ze stemt de samenleving, de verschillende ruimtegebruiken en het territorium op elkaar af in een ruimtelijk 'metabolisme'.

EEN DUURZAAM ALTERNATIEF VOOR DE COMPACTE STAD

De voorbije decennia hebben architecten en planners hun hoop gevestigd op de compacte stad als het meest duurzame model voor onze leefomgeving. Door met zijn allen dicht bij elkaar te wonen, te leven en te werken, kunnen we onze ecologische voetafdruk beperken en de open ruimte vrijwaren. Enkel op die manier zouden we de vele maatschappelijke, economische en ecologische uitdagingen het hoofd kunnen bieden. Het ideaal van de compacte stad – en met dit ideaal het onderscheid tussen stad en platteland – domineert het denken in de architectuur en de ruimtelijke planning.

Vlaanderen is geen land van compacte steden. Het is het nooit geweest. Hoewel gekenmerkt door een dicht netwerk van veelal kleinere tot middelgrote steden, is het Vlaamse verstedelijkingspatroon in niets te vergelijken met de klassieke figuur van de uitgroeiende periferie rond een sterk stedelijk centrum. Hier is geen sprake van één grote stad die alle functies absorbeert en waarop het hele hinterland georiënteerd is, zoals Parijs of Londen.

De verstedelijking van het platteland is niet uitsluitend een 20ste-eeuws fenomeen, zoals vaak wordt aangenomen. Ze vindt haar oorsprong in een steeds verdere verdichting van een nederzettingenpatroon dat reeds vanaf de vroege middeleeuwen ook het platteland bezette. Die verstedelijking is sinds de middeleeuwen horizontaal georganiseerd. Ze kende reeds zeer vroeg een verspreide bebouwing en een dicht infrastructuurnetwerk van rivieren en wegen. Sindsdien is het maatschappelijke en ruimtelijke organisatieprincipe niet fundamenteel gewijzigd, maar wel in golven en op drastische wijze geïntensiveerd.

De laatste jaren is fors geïnvesteerd in de kwalitatieve verdichting van de kernsteden in Vlaanderen. Met zichtbaar succes. Maar ondanks deze recente traditie zijn we er niet in geslaagd om de doelstellingen van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen te bereiken. Dat stelt dat 60% van de bijkomende huishoudens zich in stedelijk gebied zou moeten vestigen, ten opzichte van 40% in het buitengebied. Het lukt ons dus niet om van Vlaanderen een land van compacte steden te maken en het buitengebied te vrijwaren van verstedelijking. Het ideaal van de compacte stad is niet in staat de realiteit van het Vlaamse verspreide verstedelijkingspatroon in zijn geheel te vatten. Het is ontoereikend als leidend principe voor de noodzakelijke, kwalitatieve transformatie van het Vlaamse territorium.

Als we het idee laten varen dat de compacte stad het enige duurzame model voor verstedelijking is, openen zich perspectieven om ook buiten de compacte steden een ‘stedelijk beleid’ te voeren. Het Vlaamse landschap vertoont namelijk een opmerkelijke diversiteit van functies en een al even opmerkelijke nabijheid van verschillende gebruiken van land. Deze twee termen – diversiteit en nabijheid – zijn de woorden die vaak gebruikt worden om de eigenschappen van de compacte stad te omschrijven. Ze zijn echter ook kenmerkend voor ons verstedelijkingspatroon en kunnen het aanknopingspunt vormen voor een duurzame reconversie van het Vlaamse landschap. Zo blijkt de typische fijnmazige vermenging van functies perfect afgestemd op de lokale en korte verbruikerscycli van duurzame technologieën voor energie, water, warmte en voedsel. De nabijheid en diversiteit van functies scheppen de kans om functies te verweven en een ruimtelijk metabolisme tot stand te brengen. Het Vlaamse landschap heeft daarom een enorm potentieel om te transformeren tot een nieuwe vorm van duurzame, metropolitane stedelijkheid.

EEN PRODUCTIEF EN ONDERNEMEND LANDSCHAP

Sinds de vroege middeleeuwen was het gehele territorium in Vlaanderen ingeschakeld in de stedelijke economie. Die kon bloeien dankzij een fijn vertakt netwerk van bevaarbare rivieren waarlangs op strategische plaatsen stedelijke centra zijn ontstaan. Stad en platteland waren op elkaar aangewezen voor de productie en de handel van voedsel, grondstoffen en textiel. Er bestond dan ook een nauwe band tussen de steden en hun omliggende gebieden.

Het private ondernemerschap is een cruciaal onderdeel van onze cultuur. Sinds de middeleeuwen ontwikkelde het territorium zich vanuit de kleinste schaal van het ondernemen. Een woning was gelegen langs een infrastructuur, die de verbinding verzorgde met een van de stedelijke kernen. Aan de achterzijde gaf diezelfde woning toegang tot de landbouwgrond. Terwijl landbouw een groot deel van het jaar de hoofdactiviteit was, nam de nevenactiviteit – vooral kleinhandel en textielambachten – over de eeuwen heen een steeds belangrijkere plaats in. De nevenactiviteit verplaatste zich langzaam maar zeker naar de stad en werd hoofdactiviteit.

De flexibiliteit en kleinschaligheid van het nederzettingenpatroon kenden een veerkracht die levensnoodzakelijk bleek in tijden van economische crisis. De bewoners van het territorium konden steeds terugvallen op een zelfvoorzienend systeem van voedselproductie op het moment dat de handel en de stedelijke economie niet langer voor voldoende inkomsten zorgden. Het verstedelijkingspatroon materialiseert met andere woorden een robuuste, dubbele economische oriëntatie. In tegenstelling tot andere regio's in Europa waar één economische activiteit dominant is – zoals de graanproductie in het Franse Picardië – is de Vlaamse duo- of multi-economie ingebed in de structuur van het territorium.

Nochtans was de territoriale en stedelijke planning de voorbije decennia niet gericht op die meervoudige economische activiteit. Ze was nagenoeg eenzijdig gefocust op de ontwikkeling van de tertiaire sector. Dit ging vaak ten koste van de primaire (de landbouw) en de secundaire sector (de industrie). De overtuiging dat we in het ‘postindustriële’ tijdperk leven, is in heel Europa zichtbaar. De ruimtelijke ontplooiing van de kenniseconomie, de diensten-sector en de logistiek is gebaseerd op het idee dat kennis, innovatie, onderzoek en ontwikkeling dé economische roeping zijn van Europa in een veranderende wereld. In die visie zijn de westerse landen de hersenen van de globale

economie en kan de handenarbeid zich vestigen waar de loonvoorwaarden het voordeligst zijn. Maar als de lonen in de groeilanden de komende decennia blijven stijgen, vervalt het voordeel van de delokalisatie. Europa dreigt verweesd achter te blijven als het oude continent dat zijn maakindustrie heeft afgestoten en niet langer de enige pool van kennis en innovatie is. Om competitief te blijven, moet Europa en dus ook Vlaanderen opnieuw een prioriteit maken van de secundaire en primaire economische activiteiten. Ook om te voorzien in werkgelegenheid die aangepast is aan de groeiende Vlaamse bevolking en haar veranderende samenstelling, moeten we ruimte en ontwikkelingskansen bieden voor zowel primaire, secundaire als tertiaire activiteiten.

Dat maakt een verbreding van het ruimtelijke denken en plannen noodzakelijk. Het goed inplanten van zones voor economische activiteiten of het vrijwaren van de huidige open ruimte voor de landbouw is onvoldoende. Met ruimtelijke strategieën voor de transformatie van de bestaande verstedelijking kunnen we de transitie naar een nieuwe maakindustrie en de vernieuwingen in de agrarische productie faciliteren en stimuleren. De verschillende vormen van productiviteit kunnen verweven worden met de omliggende functies. Productieve woonwijken of agrarische en recreatieve lobben kunnen de landbouw en de industrie een nieuwe plaats geven in het maatschappelijke weefsel, naast de kenniseconomie en de logistieke activiteiten. Echte innovatie bestaat namelijk slechts als hersenen en handen aan elkaar gekoppeld worden. Daar ligt een kans voor ontwikkeling.

VLAANDEREN IN DE METROPOLITANE DELTA

Het Vlaamse grondgebied maakt deel uit van een veel ruimer geografisch, economisch en cultureel systeem: de Rijn-Maas-Scheldedelta. De Rijn-Maas-Scheldedelta heeft zich in haar geschiedenis ontwikkeld als een decentraal systeem van complementaire stedelijke handelskernen. Elk van de stedelijke centra stond voor een bepaalde economische activiteit en was tegelijkertijd afhankelijk van de andere steden voor andere activiteiten en producten. Onder het netwerk van kernen en stedelijke knooppunten lag een lappendeken van territoria. Elk van deze territoria had een specifieke structuur en productiviteit. De wisselwerking tussen de economische specialisaties van de verschillende territoria en het steeds sterker wordende stedelijke systeem, maakt dat de Rijn-Maas-Scheldedelta tot op vandaag een van de meest welvarende gebieden van Europa is.

Ondanks die historisch gegroeide en geologisch gedetermineerde diversiteit plannen en besturen we het Vlaamse grondgebied vandaag nochtans volgens één enkel principe. Het feit dat woonuitbreidingsgebieden en industriegebieden relatief gelijkmatig over Vlaanderen verspreid zijn, getuigt hiervan. De gelijke verdeling en spreiding van ontwikkelingskansen laat op de ene plek kansen onbenut, terwijl het een ander deel van Vlaanderen opzadelt met nutteloze ruimte. Het uniforme beleid leidt tot een onaangepaste planning. Het is niet in staat de verschillen tussen de territoria aan te wenden als een hefboom om de ontwikkeling te sturen en de grote maatschappelijke en economische uitdagingen te lijf te gaan.

Zowel de geschiedenis als de huidige dynamiek maken duidelijk dat Vlaanderen geen enkelvoudige identiteit heeft. We kunnen het ons daarom niet langer veroorloven om ons te laten leiden door het principe van *one planning fits all*. De toekomst van Vlaanderen hoeft dus niet bedacht te worden volgens één enkel planningsprincipe voor het gehele grondgebied, maar vanuit de verschillende capaciteiten van de complementaire territoria. Sommige van die territoria bevinden zich binnen de grenzen van Vlaanderen, andere overschrijden de grenzen en zijn deels gelegen in andere gewesten of landen. Een bestuur dat uitgaat van de collectie van metropolitane territoria kan hefbomen bieden om de toekomst van Vlaanderen in een Europese context te plannen.

Binnen de complementaire verstedelijkte territoria moeten we op zoek naar een nieuw evenwicht tussen de stad en haar hinterland. Vlaanderen zal niet metropolitaan worden door te streven naar het onbereikbare ideaal van de compacte stad. De steden in Vlaanderen zijn geen eilanden te midden van een open landschap. In plaats van de stedelijke centra strikt van hun buitengebieden te scheiden, zoals vandaag gebruikelijk is, moeten we de band van het verstedelijkte landschap met de kernen versterken. Zo kunnen we ze ontwikkelen tot metropolitane territoria die een complementaire functie opnemen binnen een groter geheel.

Op die manier kan Vlaanderen deel uitmaken van een alternatieve vorm van de metropool. In tegenstelling tot grote, centraal georganiseerde metropolen, wordt het metropolitane potentieel van de Rijn-Maas-Scheldedelta zowel in Vlaanderen als in Europa niet erkend. Het decentrale metropolitane systeem is een onbegrepen en onderbenutte realiteit die nochtans op vele plaatsen in Europa aanwezig is. De Venetoregio in Italië, de Zwitserse stedelijke valleien,

de English Midlands of het noordelijke Rijnland zijn gebieden waar de huidige en toekomstige welvaart buitenproportioneel wordt geproduceerd en waar tegelijkertijd de sociaaleconomische, demografische en ecologische uitdagingen het sterkst samenkomen. Deze stedelijke regio's bieden concentraties van conflicten maar ook van kansen. Pas als we die met elkaar in verband kunnen brengen binnen goed functionerende 'metropolitane machines', kunnen we bouwen aan een evenwichtig en duurzaam Europees territorium van de toekomst. Met de collectie van complementaire territoria kan Vlaanderen bijdragen aan de ontwikkeling van een duurzame en welvarende Deltametropool.

LABORATORIUM VOOR EEN RUIMTELIJK TOEKOMSTPROJECT

The Ambition of the Territory voert een pleidooi voor een andere ruimtelijke aanpak. De huidige planningsmodellen gaan uit van een dogmatische lezing van het territorium. De idealen van de compacte stad en het pastorale landschap of het principe van scheiding van functies zijn als visies ontoereikend om de Vlaamse realiteit te herstructureren. *The Ambition of the Territory* wil daarom de 'wetenschap van het territorium' inbrengen in een ontwikkelingsperspectief voor Vlaanderen. Zo kunnen we de krachten en logica's die gedurende eeuwen de ontwikkeling en de verstedelijking van Vlaanderen hebben gestuurd, inzetten om het huidige, weinig duurzame nederzettingenpatroon te transformeren tot een welvarende en duurzame Europese regio.

De vele maatschappelijke uitdagingen die op ons afkomen – de demografische groei, de klimaatverandering, de economische herstructureringen, de ecologische problemen, de schaarste aan energie en grondstoffen, de mobiliteitsproblemen – kristalliseren zich immers ook steeds als een ruimtelijk vraagstuk. Ze doen zich niet voor in de abstractie van onafhankelijke beleidsdomeinen, maar manifesteren zich gelijktijdig en heel concreet in de beperkte Vlaamse ruimte. In de ruimte komt alles samen. De toekomst van Vlaanderen verbeelden is dan ook een ontwerp-vraagstuk. Door in te grijpen in de ruimtelijke organisatie kunnen we antwoorden formuleren op de grote uitdagingen van de 21ste eeuw. De transformatie van de specifieke verstedelijkingsvorm laat toe om in één beweging de bestaande problemen aan te pakken en vorm te geven aan een ruimtelijk toekomstproject voor Vlaanderen. In plaats van een bestemmingsplanning die iedere sector een plaats toewijst, moeten we de verschillende ruimtegebruiken op elkaar betrekken in een ruimtelijk metabolisme. Via ontwerp- en onderzoek kunnen we op zoek gaan

naar de specifieke capaciteiten van de verschillende delen van Vlaanderen. Ontwerpend onderzoek is een instrument om vanuit synergieën tussen ruimtegebruiken en -gebruikers het Vlaanderen van de toekomst vorm te geven. Ontwerpend onderzoek is geen instrument om een ideaal maar onbereikbaar toekomstbeeld te ontwikkelen. Het brengt daarentegen de belanghebbende maatschappelijke actoren en beleidsdomeinen samen rond de tafel. Ontwerpend onderzoek is coproductie. Het schetst de relatie tussen individuele uitdagingen en ambities, en een unieke, gedeelde ruimte waarop die ambities geprojecteerd worden. In deze nieuwe planningsstrategie is de ruimte niet meer het strijd-toneel van rivaliserende sectoren. Ontwerpend onderzoek zet de ruimte daarentegen in als een hefboom om de stellingenoorlog te overstijgen en nieuwe, wederzijdse verbanden tot stand te brengen tussen de verschillende sectoren van de maatschappij. De ruimtelijke ordening van Vlaanderen kan zich op die manier bevrijden van haar limiterende en reglementerende imago en zich ontpoppen tot een slagkrachtig instrument dat concrete stappen in een toekomststrategie faciliteert en ook fysiek realiseert.

The Ambition of the Territory is een aanzet voor een groeiend laboratorium dat methoden, visies en instrumenten ontwikkelt die Vlaanderen niet als consumptielandschap maar als een reconversieproject vorm kunnen geven. Het reconversieproject voor Vlaanderen vertrekt niet vanuit een totaalvisie die toepasbaar is op het gehele grondgebied. Net als de Vlaamse verstedelijking is het een accumulatieproces. Kleinschalige tests in samenwerking met de juiste actoren kunnen leiden tot nieuwe inzichten en een alternatieve ontwikkelingsdynamiek. Die zal niet louter top-down of bottom-up ontstaan, maar wel uit sterke samenwerkingen tussen actoren, middenveld en beleid. Als we via de gedeelde ruimte antwoorden kunnen bieden op individuele en collectieve uitdagingen, kunnen we de ambivalentie van schuld en negatie overstijgen. Dan kunnen we op basis van kleinschalige tests grootschalige ambities realiseren.

WERK

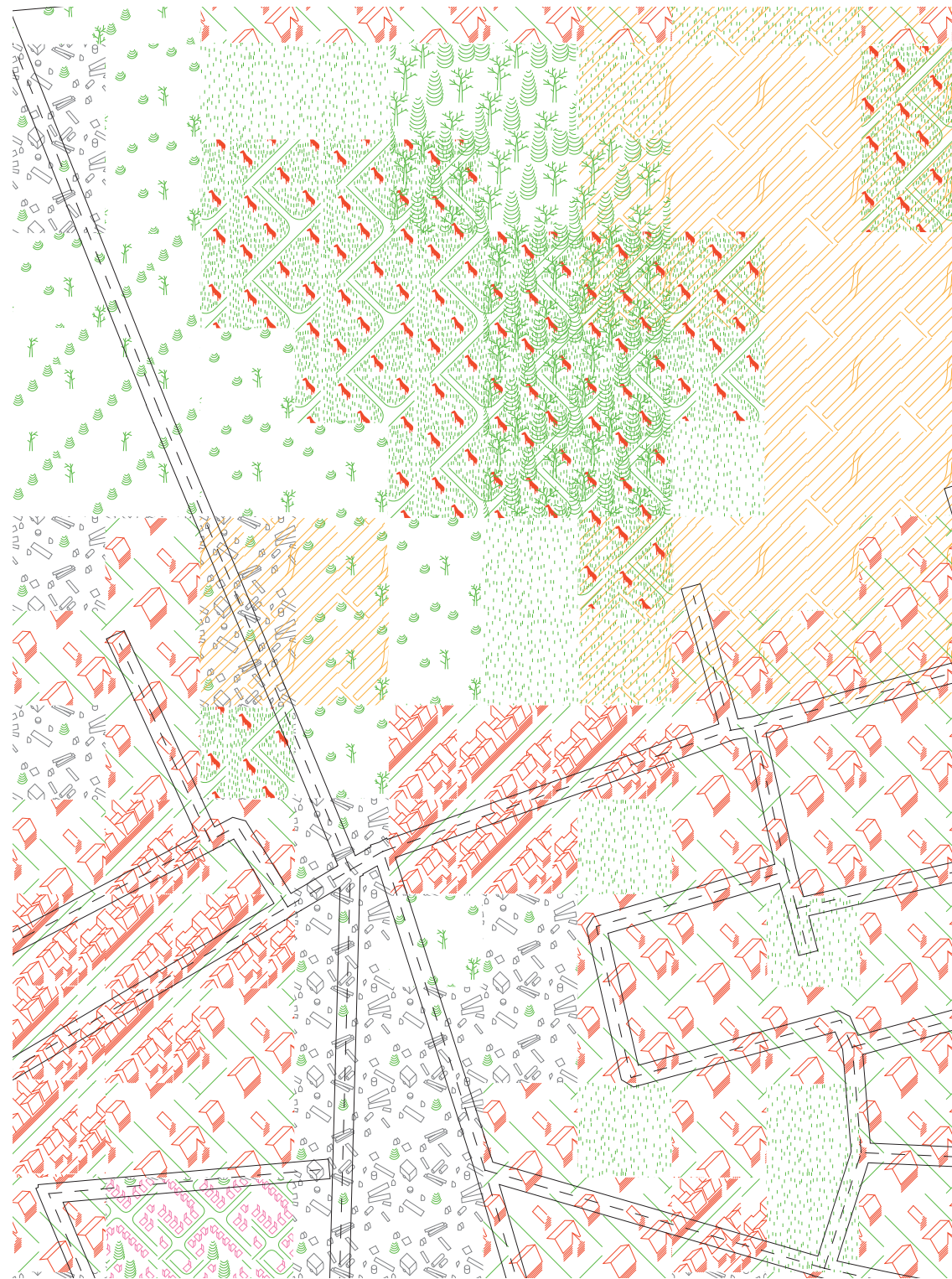
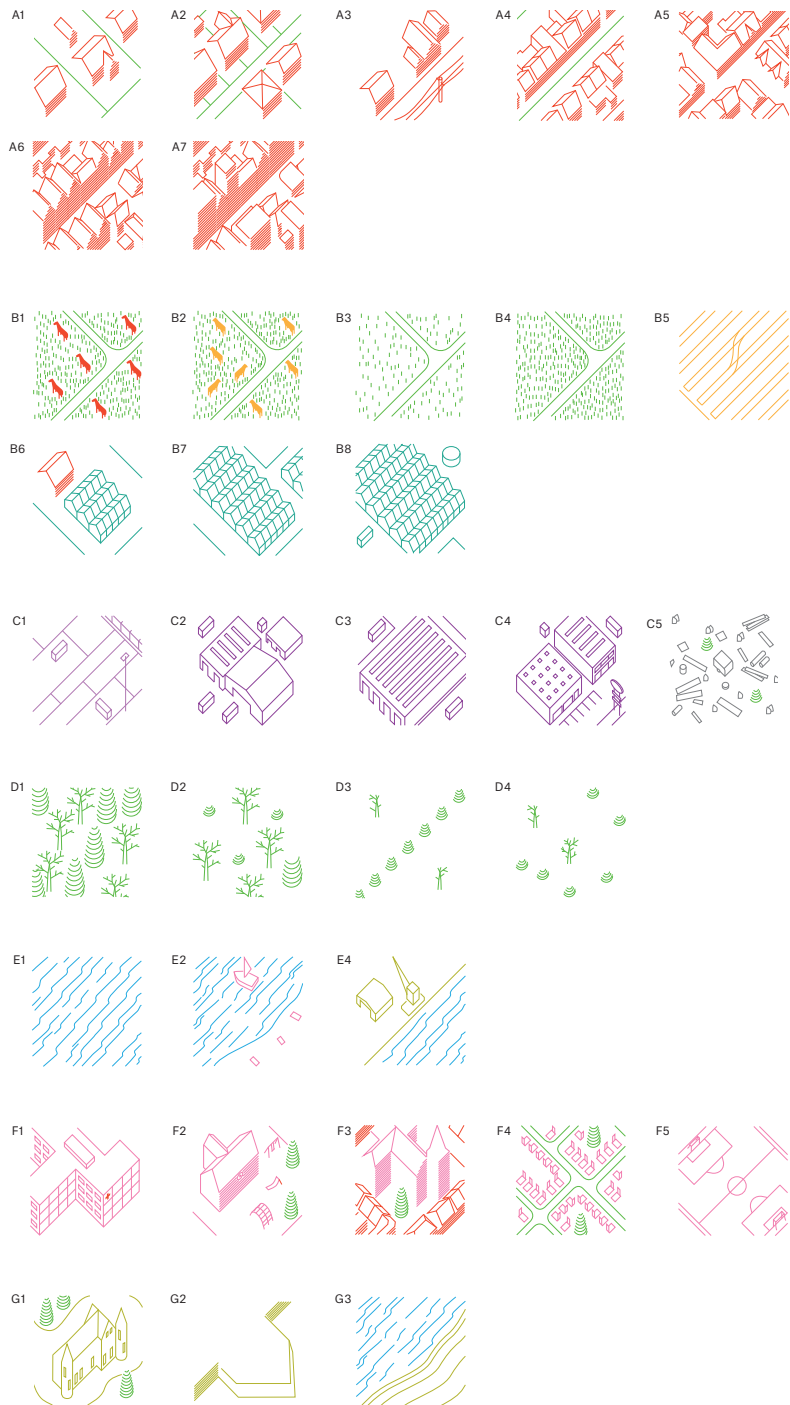
Tekenen en hertekenen: dat is de strategie van Studio Joost Grootens om het potentieel dat schuilt in het Vlaamse landschap aan te boren. In *A Land Never* – een anagram van Vlaanderen – herschikt Joost Grootens de traditionele componenten waarmee het territorium doorgaans wordt voorgesteld. Hij weigert het territorium in te delen in stedelijke gebieden die gescheiden zijn van industrie-, natuur-, landbouw- of recreatiegebieden. Deze indeling in gebieden is een weerspiegeling van de klassieke principes van planning en ruimtelijk beleid. De klassieke planning scheidt functies van elkaar om de negatieve effecten die de verschillende functies op elkaar uitoefenen te reduceren. Het resultaat is een onoplosbare stellingenoorlog tussen conflicterende belangen en ruimteclaims.

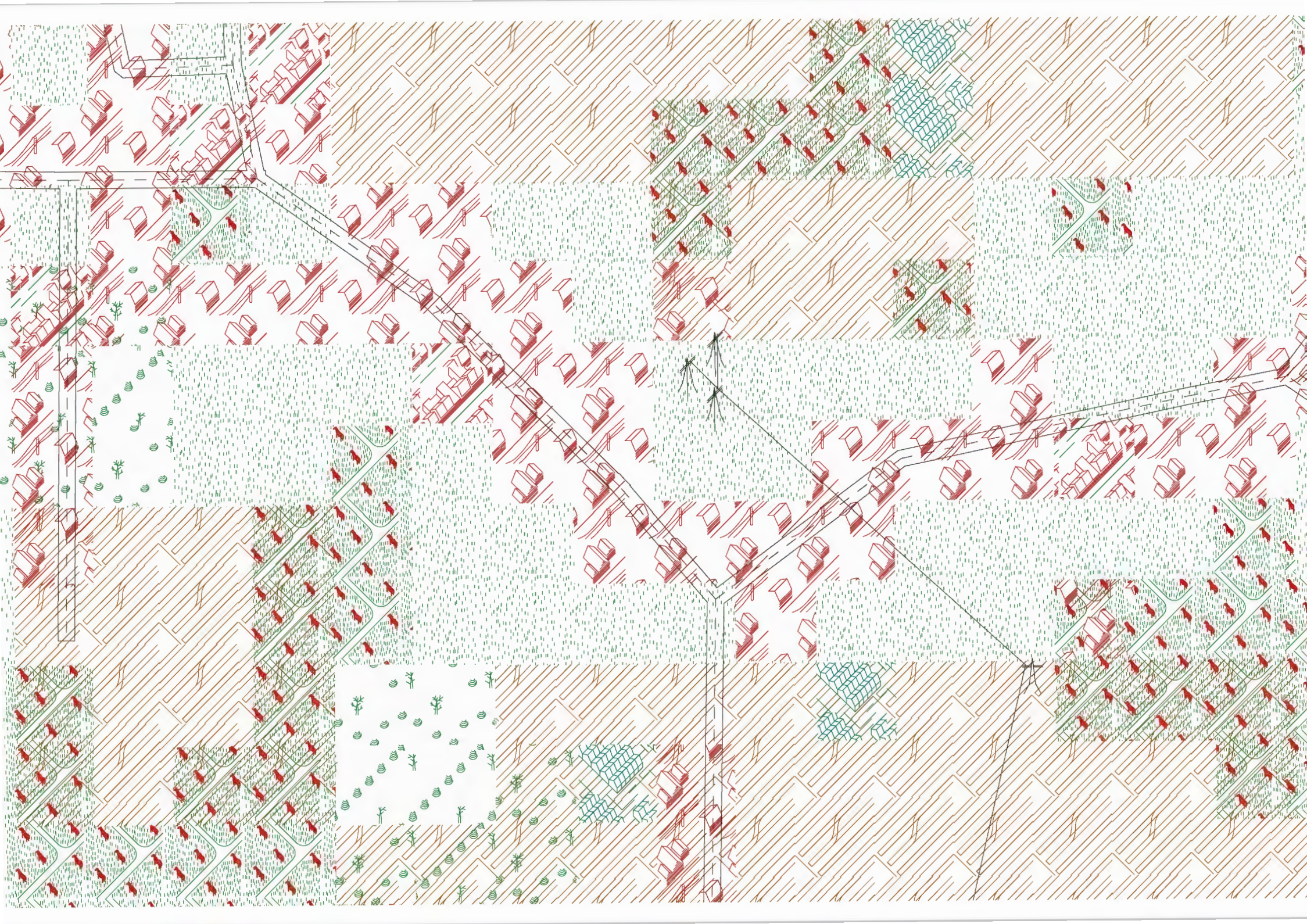
A Land Never toont een strook van Vlaanderen, een gebied van 8 op 30 kilometer, van Temse tot Lier. Elke lap grond van 50 op 50 meter krijgt een eigen symbool dat het landgebruik weergeeft. Door de fijne korrel van het bestaande landschap te tonen, krijgen we een beeld van het territorium zoals het werkelijk is: een soep van allemaal verschillende functies naast en door elkaar. Van een helder onderscheid tussen stad en platteland is geen sprake meer. We zien eerder een fijnmazige mix van ruimtegebruiken die nog geen weefsel hebben gevormd. De kaart toont een opmerkelijke diversiteit van functies en een al even opmerkelijke nabijheid van verschillende

gebruiken van land. Deze twee termen – diversiteit en nabijheid – zijn de woorden die vaak gebruikt worden als de eigenschappen van de duurzame en compacte stad. In de nabijheid en diversiteit aan functies ligt dan ook de sleutel tot de omvorming van het Vlaamse landschap tot een duurzaam, ruimtelijk metabolisme.

De ‘metabolische cartografie’ van Studio Joost Grootens is een instrument dat niet langer ten dienste staat van een consumptiegericht planning. Ze toont aan dat de traditionele kaart met haar onderscheiden gebieden niet strookt met de realiteit. Ze legt de basis voor een nieuwe lectuur van het landschap. Ze toont dat er in het landschap een enorm potentieel bestaat van horizontale relaties, uitwisselingen en combinaties van programma’s en functies. De kaart vormt het startpunt om de toekomst van Vlaanderen te ontwikkelen vanuit mogelijke synergieën tussen functies en niet langer vanuit het ideaalbeeld van een strikte scheiding tussen stad en platteland.

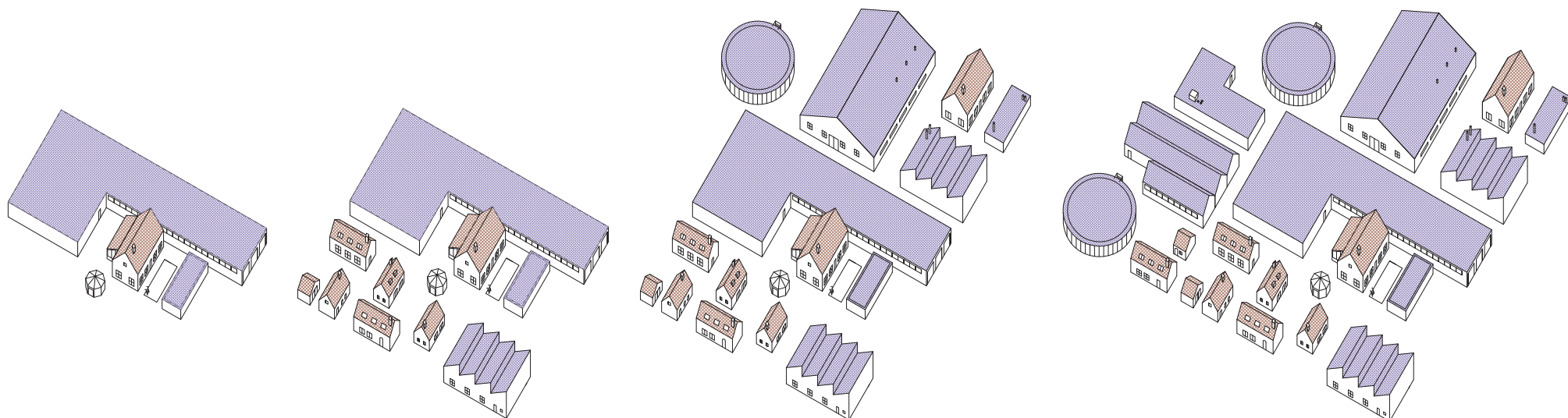
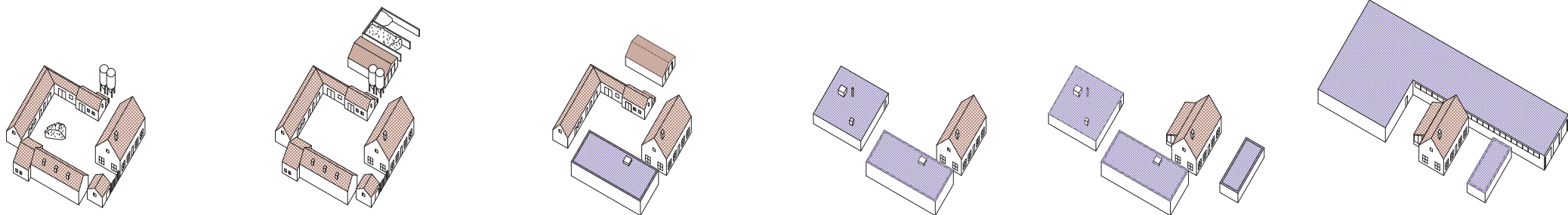

ESTEE is een conglomeraat van een kantoorgebouw, een industriehal en een woning met tuin, gelegen langs een snelweg ergens in Vlaanderen. Het samenkomen van diverse functies op één plek is niet gepland, maar het resultaat van opeenvolgende investeringen van een familiebedrijf. Het bedrijf werd ooit opgestart in de garage van de woning. Het floreerde en breidde in de loop der jaren steeds verder uit. Volgens architecten de vylder vinck taillieu is ESTEE de hedendaagse versie van de oeroude Vlaamse vierkantshoeve, symbool van het private initiatief en de Vlaamse ondernemersgeest. Die liggen aan de basis van de economische activiteit en welvaart in dit deel van Europa. Vlaanderen is van oudsher een ondernemersland. Het private initiatief heeft het territorium gevormd tot wat het vandaag is. Architecten de vylder vinck taillieu plukken het conglomeraat uit zijn context en presenteren het als een archetype of een model voor Vlaanderen. Ze transformeren ESTEE van een eiland langs de snelweg tot de bouwsteen van een kwalitatief en duurzaam weefsel voor het territorium. Op die manier zetten de architecten de traditionele dogma's van architectuur en planning op losse schroeven. De ruimtelijke dynamiek van de private onderneming is immers een doorn in het oog van architecten en planners. ESTEE is een aanfluiting van de goede smaak. De kwaliteit van de architectuur is nooit een bekommernis geweest van het bedrijf. ESTEE strookt evenmin met het ideaal-

beeld van een rationele opdeling van het landschap in gescheiden zones voor wonen, industrie en natuur. ESTEE is als het ware zonevremd. De ruimtelijke planning kiest vandaag voor een georganiseerde consumptie van ruimte voor welbepaalde programma's en functies. Wonen en werken zijn in deze logica elkaar uitsluitende functies. ESTEE is de antithese van dit principe. Leven en werken zijn er innig met elkaar verweven. Ze zijn elkaars alter ego. ESTEE stelt de vraag of we de welvaart kunnen schoeien op een in Vlaanderen welbekende leest – het familiebedrijf – in plaats van het territorium te consumeren via zoneringsprincipes. De reproductie van ESTEE als bouwsteen voor Vlaanderen zet de dynamiek van het private ondernemerschap in om het territorium te transformeren tot een hybride, duurzame en welvarende leefomgeving. De ruimtelijke organisatie van leven en werken op één plek reikt een principe aan om de structuur van het horizontaal verstedelijkte territorium te herdefiniëren als een duurzaam alternatief voor het weefsel van de compacte stad.

In het gelijktijdige en meervoudige ruimtegebruik ligt de kiem voor een duurzame transformatie van het bestaande territorium. Het ontwerpend onderzoek van het stedenbouwkundige bureau GRAU voor de streek rond Borgloon in het zuiden van Limburg en de as Brussel-Antwerpen in het centrum van Vlaanderen vertrekt van het potentieel dat reeds aanwezig is in het landschap. Borgloon ligt te midden van de driehoek tussen Hasselt, Tongeren en Sint-Truiden. De streek rond Borgloon staat bekend om haar idyllische heuvel-landschap met kastelen en oude kerken te midden van uitgestrekte boomgaarden. De streek lokt ieder jaar dan ook vele toeristen. Behalve de toeristen verblijven er ook honderden seizoen-arbeiders uit Polen en India om fruit te plukken. De diversiteit in gebruik en gebruikers leidt steeds vaker tot sociale en ruimtelijke conflicten. De landbouwactiviteiten staan sterk onder druk van de stijgende woonbehoefte, de groeiende vraag naar voorzieningen voor recreatie en cultuur en de nood om de biodiversiteit te versterken. In plaats van de grenzen van de verschillende programma's en functies strikt af te bakenen en een compromis te sluiten tussen de diverse ruimteclaims, stelt GRAU voor om de verschillende ruimtegebruiken op strategisch gekozen punten met elkaar te verweven. Nieuwe woningen, hotels voor toeristen, logementen voor fruitplukkers, fruitveilingen, lokale marktplaatsen en vrijetijdsvoorzieningen vormen stedelijke clusters in het landschap. Het zijn publieke plekken waar de diverse gebruiken en gebruikers elkaar niet langer kunnen ontlopen. Op ander plaatsen, waar intensieve landbouw raakt aan stedelijkheid, ontstaan kansen voor nieuwe synergieën. Zo kunnen woonwijken de restwarmte van een nabijgelegen landbouwactiviteit gebruiken voor hun verwarming. Dat leidt niet enkel tot een grotere energie-efficiëntie, maar zorgt er ook voor dat de landbouwactiviteiten en de woongemeenschap sterker met elkaar verbonden worden. Dankzij deze ingrepen ontstaat een gedeelde ruimte. Landbouw, toerisme en wonen zijn op elkaar aangewezen. Ze hebben elkaar nodig.

Het gebied tussen Antwerpen en Brussel heeft een heel ander karakter dan de streek rond Borgloon. De regio in het centrale deel van Vlaanderen kent een enorme verstedelijkingsdruk. Het is een van de dichtst bebouwde gebieden van Vlaanderen. De stijgende grondprijzen en de groeiende vraag

naar ruimte voor woningen, bedrijven en recreatie zijn een bedreiging voor de toekomst van de landbouw en de schaars overgebleven natuur en open ruimte. De strategie die GRAU in samenwerking met de Boerenbond ontwikkelde, koppelt de verschillende uitdagingen aan elkaar, in plaats van ze, zoals gebruikelijk, sectoraal te behandelen. Locaties waar industriële activiteiten een overschot aan warmte en energie produceren, zijn ideale vestigingsplekken voor nieuwe energie-intensieve landbouwactiviteiten. Huizen worden dan weer gegroepeerd rond de water-, warmte- en elektriciteitsnetwerken van de glastuinbouw. De overgebleven open lobben in het verstedelijkte territorium functioneren voortaan als 'productieve parken' waar landbouw en recreatie een gedeelde plek innemen.

Het doorgeven van overtollige energie, het hergebruiken van water of het recupereren van warmte worden sturingsprincipes om de meest geschikte locaties aan te duiden voor toekomstige verstedelijking. De naast en over elkaar liggende systemen van landbouw, wonen, industrie, natuur en recreatie treden in interactie. Dat leidt tot onderlinge win-winsituaties en geeft de diversiteit van sociale en economische activiteiten een gedeelde plaats. De strategie van GRAU buigt conflicterende belangen om tot een territoriale collectiviteit.

Het ontwerpend onderzoek introduceert een nieuwe logica voor de ruimtelijke planning. In plaats van een defensieve bescherming van de open ruimte tegen de oprukkende verstedelijking, zet de strategie van GRAU in op bescherming door ontwikkeling. De open ruimte structureert voortaan de verstedelijking, en niet meer omgekeerd. Het landschap wordt productief. Het territorium is producent van diensten die de stedelijke samenleving in staat stellen te overleven. Het territorium vormt als het ware een ruimtelijk metabolisme.

FROM DISSENTING LAND TO PROLOGUE METROPOLITAN TERRITORIES

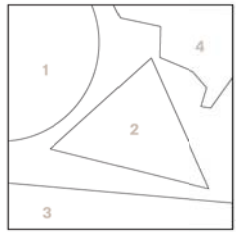

BORGLOON

Bestaande

- bebouwd perceel
- bos
- water
- hoogtelijnen
- kerk
- kasteel
- traditionele landbouw

Vier speculatieve logica's

1 Experimenteel 2020
Invoegen van lintbebouwing die nieuwe energie-infrastructuur bevat

- fruitverkooppunt
- F** boerderij
- W** telewerkdiensten
- energieuitwisseling en -productie
- recreatie

2 Gefragmenteerd 2020
Creatie van gemeenschapsplaatsen zoals hotels, collectieve woningen, fruitveiling, lokale markten en diensten

- appelboomgaard
- perenboomgaard
- toeristisch fietspad
- fruittransport
- beekvallei
- belangrijk pad voor landbouw en toerisme

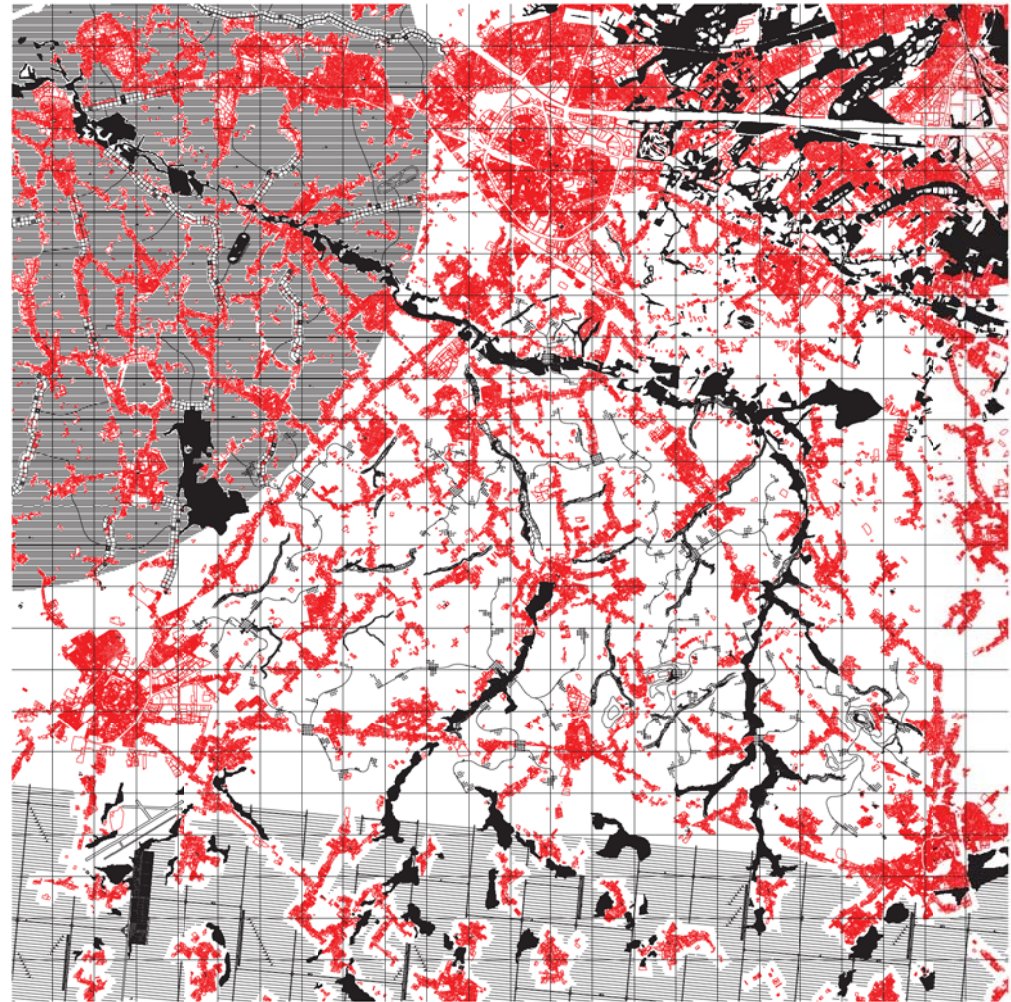
- middelgrote centraliteit:
 - kleine veiling
 - hotel
 - diensten
 - kantoren
 - tijdelijke huisvesting

3 Uitgebreid 2015
Ontwikkeling van een intensieve, hoogtechnologische en productieve landbouw

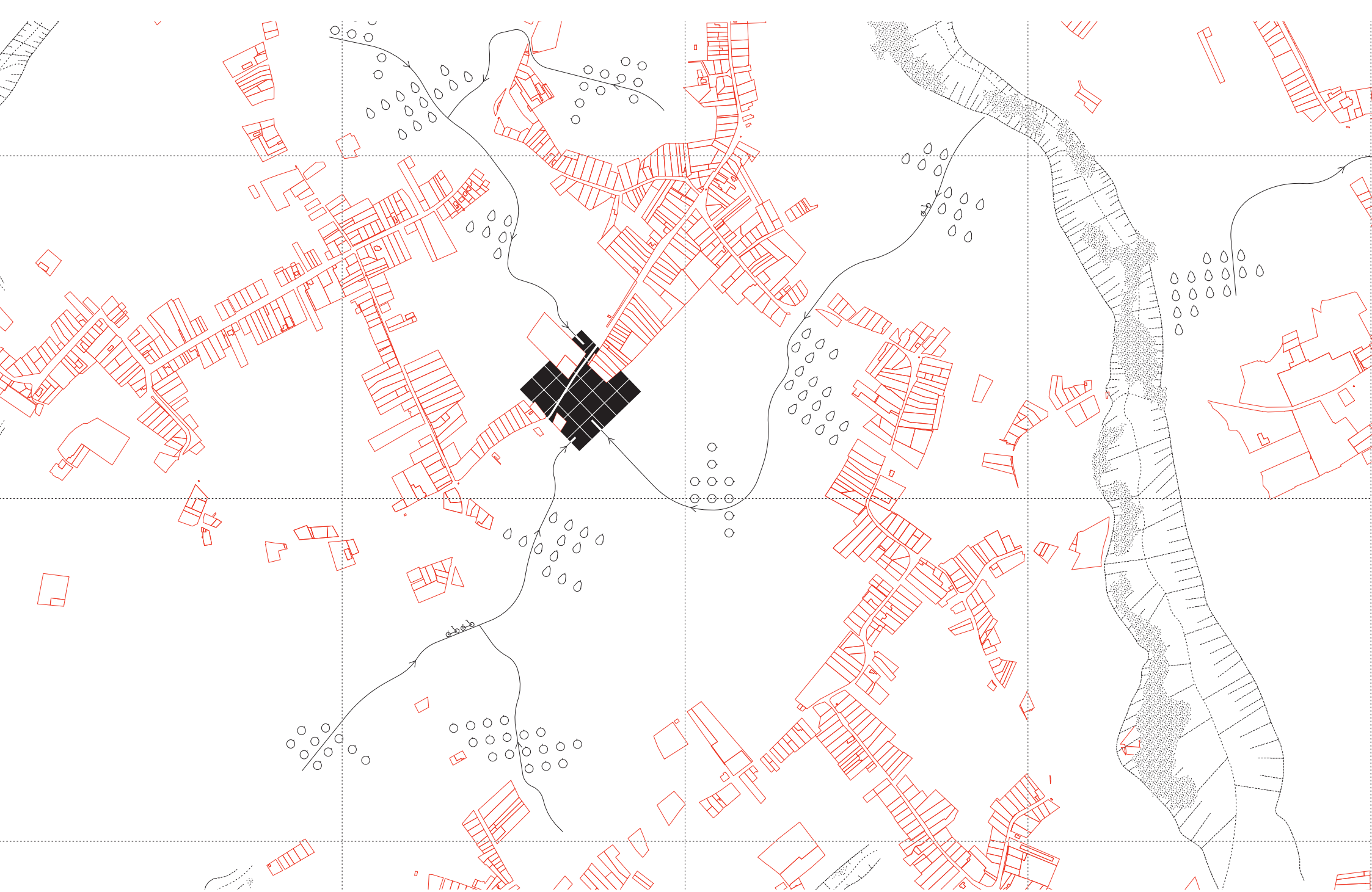
- gps-geleide tractor
- intensieve landbouw met wegenverbinding
- landbouwplatform binnen uitgebreide zone

4 Reservaat 2050
Ontwikkeling van een natuurgebied. Biodiversiteit vormt een tegengewicht voor de intensieve landbouw

- natuur

Hub Borgloon: concentratie van hotels, collectieve woningen, fruitveilingen, lokale markten, diensten en kantoren op strategische punten in het landschap. Voedselproductie wordt verweven met recreatie, toerisme en wonen.

Bestaande

 bebouwd perceel

 tractor

 bos

 water

 traditionele landbouw

2

Groene technologie 2020

Ontwikkeling van landbouw op daken in industriële zones en opslagzones die een zachte overgang van infrastructuur naar landschap creëren

 microcentraliteit in de groene technologische zone

 serres in combinatie met industriegebouwen

 containerterminal

 landbouw in combinatie met industriegebouwen

 landbouwplatform in de groene technologische zone

1

Gunstige landbouw 2015

Reorganisatie van serres tot kleine clusters die een nieuwe schaal van economie en gemeenschap creëren

 dubbelhoge serre

 hoogbouwserre

 serre vervangen door: woningbouw

 regenwateropslag

 traditionele landbouw

 recreatie

 bos

 overblijvende serre

3

Groene spons en nieuwe economie 2050

Transformatie van het landbouwlandschap tot een systeem van verschillende eenheden die grootschalige zones van biodiversiteit creëren

 boerderij in de spons

 verkooppunt

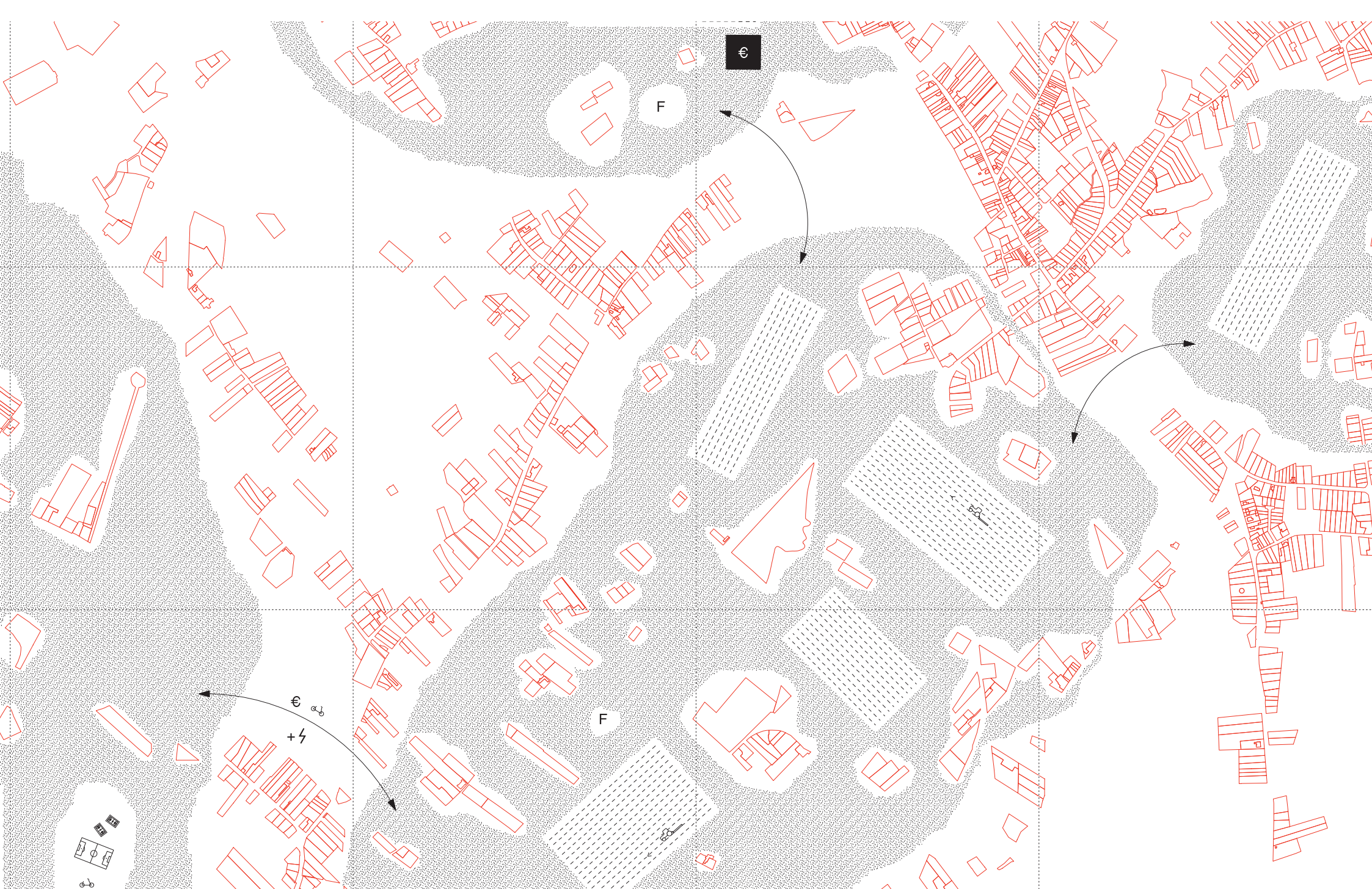
 nieuwe landbouw

 recreatie in de spons

 fysieke, economische, landschappelijke en energetische verbinding

Drie speculatieve logica's

Groene spons: transformatie van het dichtgeslibde landschap tot een systeem van open ruimten. Grootchalige zones van biodiversiteit worden gecombineerd met schaalvergroting in de landbouw, lokale verkooppunten en recreatie.

Wanneer we kijken naar de kaart of de luchtfoto van Europa, dan zien we dat Vlaanderen deel uitmaakt van een groter gebied dat net als Vlaanderen gekenmerkt is door een decentraal territoriaal systeem: de Rijn-Maas-Scheldedelta. De Delta is vandaag een van de meest verstedelijkte gebieden van Europa. Sinds de middeleeuwen heeft de Delta zich ontwikkeld als een dicht netwerk van veelal kleinere, complementaire stedelijke kernen. Er is niet één grote stad die alle functies absorbeert en waarop het hele hinterland georiënteerd is, zoals dat het geval is voor Londen of Parijs.

De Rijn-Maas-Scheldedelta is echter meer dan een netwerk van stedelijke knooppunten. Als we de verschillende territoriale eigenschappen – zoals de geografie, de waterinfrastructuur, de economische structuur, de landbouw, de mobiliteit en het verstedelijkingspatroon – op elkaar leggen, zien we een patchwork van onderscheiden territoria. Onder het netwerk ligt dus een lappendeken van verschillende gebieden, elk met een eigen karakter en specialisatie. Elk van deze territoria heeft specifieke geologische en hydrologische kenmerken die bepalend zijn voor specifieke economische activiteiten en een specifieke vorm van verstedelijking. Zo heeft bijvoorbeeld het samengaan van de waterwegen voor handel en de landbouwactiviteit ervoor gezorgd dat de as Gent-Rijsel zich sinds de middeleeuwen kon ontwikkelen tot een verstedelijkte textiel-as. Elk van die territoria biedt dan ook andere kansen voor een toekomstige ontwikkeling. In sommige delen van de Delta is de landbouw dominant, terwijl in andere delen de natuurlijke structuren of de infrastructuur en de verstedelijking dominant zijn. De wisselwerking tussen de economische specialisaties van de verschillende territoria en het steeds sterker wordende stedelijke systeem, maken dat de Rijn-Maas-Scheldedelta tot op vandaag een van de meest veerkrachtige gebieden van Europa is.

Ondanks die historisch gegroeide diversiteit plannen en besturen we het Vlaamse grondgebied vandaag volgens één enkel principe. Van grens tot grens voert Vlaanderen één beleid. Vlaanderen heeft echter geen eenduidige ruimtelijke identiteit, en heeft die historisch ook nooit gehad. De kaart toont aan dat niet de natiestaten maar de complementaire territoria de meest geschikte eenheden zijn voor de planning, het bestuur en de ontwikkeling van een duurzame en welvarende

samenleving. In plaats van de verschillende ruimtegebruiken gelijkmatig te verdelen over het territorium, moeten we kijken in welke territoria een specifieke ontwikkeling mogelijk of wenselijk is.

Net zoals we voor de wijken in de stad geleerd hebben om het beleid aan te passen aan de identiteit van de wijk, zo moeten we dat ook doen voor de territoria. Door het bestuur en de planning te baseren op het reële verschil tussen de territoria, kunnen we een positief ontwikkelingsverhaal schrijven voor de verschillende delen van Vlaanderen, zonder in elk deel gelijke ontwikkelingen te plannen. In plaats van de ontwikkeling van Vlaanderen te beschouwen als de gelijkmatige spreiding van kwantitatieve doelstellingen of maxima, kunnen we op basis van de kaart een kwalitatief en gedifferentieerd Vlaams toekomstproject ontwikkelen. Zo zouden we bijvoorbeeld de meer dan één miljoen nieuwe inwoners die Vlaanderen tegen 2050 verwacht, volgens het huidige ruimtelijke beleid verder gelijkmatig kunnen spreiden over het grondgebied. Maar we zouden ook een alternatieve strategie kunnen hanteren. De kaart biedt een houvast om de bevolkingsgroei vanuit de capaciteit van de verschillende deelgebieden van de Delta te organiseren.

De kaart suggereert dus twee zaken: we moeten tegelijk op een hoger en een lager schaalniveau werken als we Vlaanderen deel willen laten uitmaken van een metropolitane wereld. Op een lager schaalniveau, om de ontwikkeling van Vlaanderen te plannen vanuit de specifieke capaciteiten en kansen van elk van de delen van Vlaanderen. Op een hoger schaalniveau, omdat de Delta het grotere ruimtelijke systeem is waar Vlaanderen toe behoort. Enkel via de Deltametropool kan Vlaanderen een positie innemen en een bijdrage leveren aan de mondiale, metropolitane dynamiek.

CITY AND ENVIRONMENT

TO BUILD ITS FUTURE, EUROPE MUST START FROM THE AMBITION OF ITS TERRITORY

WHAT ARE THE CURRENT
PROBLEMS OF THE
EUROPEAN UNION?

The European Union is a complex organization with many different interests and priorities. One of the main problems is the lack of a common vision for the future of the continent. Another problem is the growing divide between the rich and the poor, and the increasing inequality between the member states. The EU also faces a number of external challenges, such as the rise of China and the United States, and the growing influence of Russia. Finally, the EU is also facing a number of internal challenges, such as the need to reform the common market, and the need to improve the efficiency of the judicial system.

EUROPA IS EEN CONTINENT VAN STEDEN. MAAR NIET ALLE STEDEN ZIJN COMPACTE STEDEN

1
VLAANDEREN, DE VENETO-REGIO IN ITALIË, DE ZWITSERSE STEDELIJKE VALLEIEN, DE ENGLISH MIDLANDS, DE KATOWICE-REGIO IN POLEN, HET DUITSE NOORDELIJKE RIJNLAND...

DEZE EUROPESE REGIO'S HEBBEN ZICH HISTORISCH NIET ONTWIKKELD VANUIT EEN CONTINUE GROEI VAN DE PERIFERIE ROND EEN DOMINANT STEDELIJK CENTRUM, ZOALS DAT IN PARIJS EN LONDEN WEL HET GEVAL IS.

DE FIJNMAZIGE NEVENSCHIKKING VAN STEDELIJKE FUNCTIES EN PROGRAMMA'S DIE TYPISCH IS VOOR DE COMPACTE STAD, BEVINDT ZICH HIER OOK TUSSEN HET TRADITIONELE NETWERK VAN COMPLEMENTAIRE STADSKERNEN.

2
DEZE REGIO'S WORDEN MEESTAL ALS 'SLECHT' EN ONDUURZAAM BESTEMPELD, IN TEGENSTELLING TOT DE 'GOEDE', DUURZAME EN COMPACTE STAD. VANDAAG GELOVEN WE DAT OOK DEZE DECENTRALE STEDELIJKE GEBIEDEN KUNNEN TRANSFORMEREN TOT DUURZAME TERRITORIA.

EEN DUURZAAM ALTERNATIEF VOOR DE COMPACTE STAD EN DE EINDELOZE SPRAWL

3
HET PRINCIPE VAN DE COMPACTE STAD – EN VAN HET ONDERSCHIED TUSSEN STEDELIJKE GEBIEDEN EN OPEN RUIMTE – IS ONAANGEPAST AAN DEZE FORM VAN STEDELIJKE EN SOCIALE EN ECONOMISCHE DYNAMIEK.

EEN IDEAAAL VAN DE COMPACTE STAD OPLEGGEN AAN HET TERRITORIUM, LEIDT TOT FRUSTRATIE EN EEN STERKER SOCIALE SEGREGATIE TUSSEN DE STEDEN EN HET WELVARENDE LANDSCHAP.

4
TEGEN 2050 VERWACHT VLAANDEREN EÉN MILJOEN NIEUWE INWONERS. DIT VOORUITZICHT IS EEN KANS – EN EEN ABSOLUTE NOODZAAK – OM TE BREKEN MET DE HUIDIGE, ONGECONTROLEERDE VERSTEDELIJING.

5
PRIVAAT INITIATIEF EN ONDERNEMERSCHAP LIGGEN AAN DE BASIS VAN DE WELVAART IN DIT DEEL VAN EUROPA. VLAANDEREN IS SINDS 1200 EEN FIJNMAZIG ONDERNEMERSLANDSCHAP. WE MOETEN OP ZOEK NAAR EEN AANGEPASTE VISIE DIE DE DYNAMIEK EN HET POTENTIEEL VAN HET VLAAMSE LANDSCHAP AANWENDT OM TOT EEN ANDERE RUIMTELIJKE EN MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIE TE KOMEN.

6
DOOR DE DOORGEDREVEN VERSTEDELIJING EN CONSUMPTIE VAN ZIJN TERRITORIUM KENT VLAANDEREN VANDAAG EEN HORIZONTALE VERMENGING VAN KLEINSCHALIGE FUNCTIES EN PROGRAMMA'S. DAARDOOR GROEIT HET AANTAL RUIMTELIJKE CONFLICTEN ELKE DAG. DE VERSCHILLENDE SECTOREN CLAIMEN ELKAARS GROND EN VERWIJTEN ELKAAR NEGATIEVE EFFECTEN VAN HUN ACTIVITEIT OP DE OMLIGGENDE FUNCTIES, HET KLIMAAT OF DE BIODIVERSITEIT.

TOCH BEVAT HET SIMULTANE EN MEERVOUDIGE RUIMTEGEBRUIK DE KIEMEN VOOR EEN DUURZAME TRANSFORMATIE VAN HET TERRITORIUM.

DE MISSIE VAN ARCHITECTUUR EN PLANNING IS DE HORIZONTALE HERCOMPOSITIE VAN FUNCTIES

7
DE AMBITIE VAN HET TERRITORIUM WORDT TEN VOLLE GEREALISEERD ALS DE NAAST EN OVER ELKAAR LIGGENDE SYSTEMEN VAN WONEN, INDUSTRIE, LOGISTIEK, LANDBOUW, NATUUR EN RECREATIE MET ELKAAR SAMENWERKEN EN IN INTERACTIE TREDEN.

DOOR DE SAMENLEVING EN HET TERRITORIUM IN EÉN RUIMTELIJK METABOLISME TE VERBINDEN, ONTSTAAT EEN NIEUWE LOGICA VOOR DE RUIMTELIJKE PLANNING EN DE MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIE.

DE SAMENLEVING MET HAAR TERRITORIUM VERBINDEN IN EEN RUIMTELIJK METABOLISME

DE SYNERGIE TUSSEN COMPLEMENTAIRE RUIMTEGEBRUIKEN MATERIALISEERT HET POTENTIEEL VAN DE DIVERSITEIT VAN SOCIALE EN ECONOMISCHE ACTIVITEITEN. ER ONTSTAAT EEN TERRITORIALE COLLECTIVITEIT. DE CONSUMENT WORDT ACTOR IN PRODUCTIEVE EN METROPOLITANE TERRITORIA.

8
IN PLAATS VAN EEN DEFENSIEVE BESCHERMING VAN DE OPEN RUIMTE TEGEN DE OPRUKKENDE VERSTEDELIJING, ZET DE STRATEGIE IN OP BESCHERMING DOOR ONTWIKKELING. DE ORGANISATIE EN DE PRODUCTIVITEIT VAN DE ONBEOUWDE RUIMTE STRUCTUREREN DE TOEKOMSTIGE VERSTEDELIJING.

HET LANDSCHAP PRODUCEERT PRIMAIRE DIENSTEN VOOR DE STEDELIJKE SAMENLEVING EN ORGANISEERT DE VERDERE ONTWIKKELING TOT EEN METROPOLITAAN TERRITORIUM.

VANUIT HET DELEN EN DOORGEVEN VAN OVERTOLLIGE ENERGIE, HET HERGEBRUIKEN VAN WATER OF HET RECUPEREREN VAN WARMTE ONTSTAAT EEN STURINGSPRINCIPE VOOR DE LOKALISATIE VAN TOEKOMSTIGE PROGRAMMA'S EN FUNCTIES OP DE MEEST GESCHIKTE LOCATIES.

VAN DE CONSUMPTIE VAN LAND NAAR PRODUCTIEVE METROPOLITANE TERRITORIA

9
WE KUNNEN ONS NIET LANGER LATEN LEIDEN DOOR HET PRINCIPE VAN 'ONE PLANNING FITS ALL'. DE REGIONALE VERSCHILLEN IN LANDBOUWACTIVITEITEN, IN CONCENTRATIE VAN BEPAALDE INDUSTRIËN OF IN TERRITORIALE EN STEDELIJKE STRUCTUREN EN ORGANISATIES BEVESTIGEN DE LEZING VAN DE RIJN-MAAS-SCHELDDELTA ALS EEN COLLECTIE VAN COMPLEMENTAIRE VERSTEDELIJKE TERRITORIA.

DIT IS HET PRODUCTIEVE UITGANGSPUNT EN HET RUIMTELIJKE KADER VOOR DE PLANNING, HET BESTUUR EN DE ONTWIKKELING VAN EEN DUURZAME EN WELVARENDE SAMENLEVING.

10
DAT VELE STERKE ONTWIKKELINGSPOLLEN HET BUITEN DE VLAAMSE REGIO GELEGEN ZIJN, BENADRUKT HET BELANG VAN TRANSNATIONALE METROPOLITANE TERRITORIA.

MEER NOG DAN EEN VRAAG NAAR CONSTRUCTIEVE INTERNATIONALE SAMENWERKING, ZIJN DEZE GEBIEDEN DE SLEUTEL TOT HET VERSTERKEN VAN DE VLAAMSE ECONOMISCHE ACTIVITEIT EN WELVAART.

11
EUROPA MOET ZIJN FOCUS RADICAAL VERSCHUIVEN NAAR DE PRODUCTIEVE CAPACITEIT VAN ZIJN STEDELIJKE EN TERRITORIALE ORGANISATIE. VAN DE CONSUMPTIE VAN LAND NAAR DE PLANNING VAN PRODUCTIEVE METROPOLITANE TERRITORIA. OM DE WELVAARTSCREATIE OPNIEUW UIT TE VINDEN, MOET EUROPA VERTREKKEN VAN ZIJN TERRITORIUM.

DIT IS DE AMBITIE VAN HET TERRITORIUM.

OM AAN ZIJN TOEKOMST TE BOUWEN, MOET EUROPA VERTREKKEN VAN DE AMBITIE VAN ZIJN TERRITORIUM

1

2

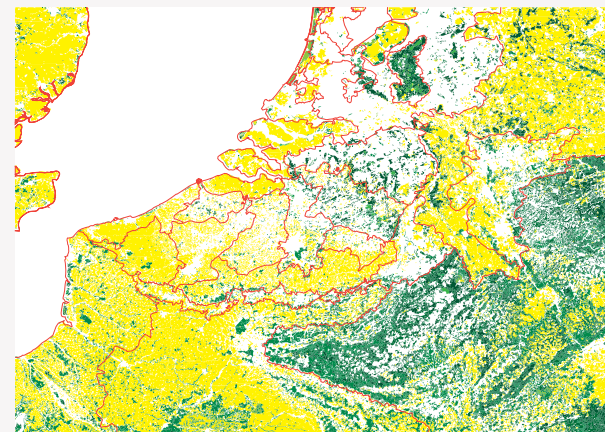
3

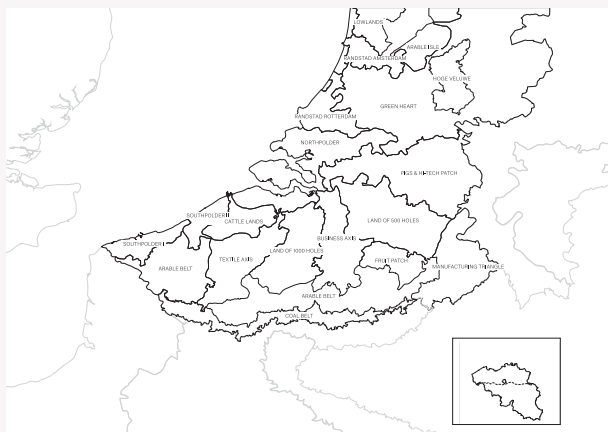
4

5

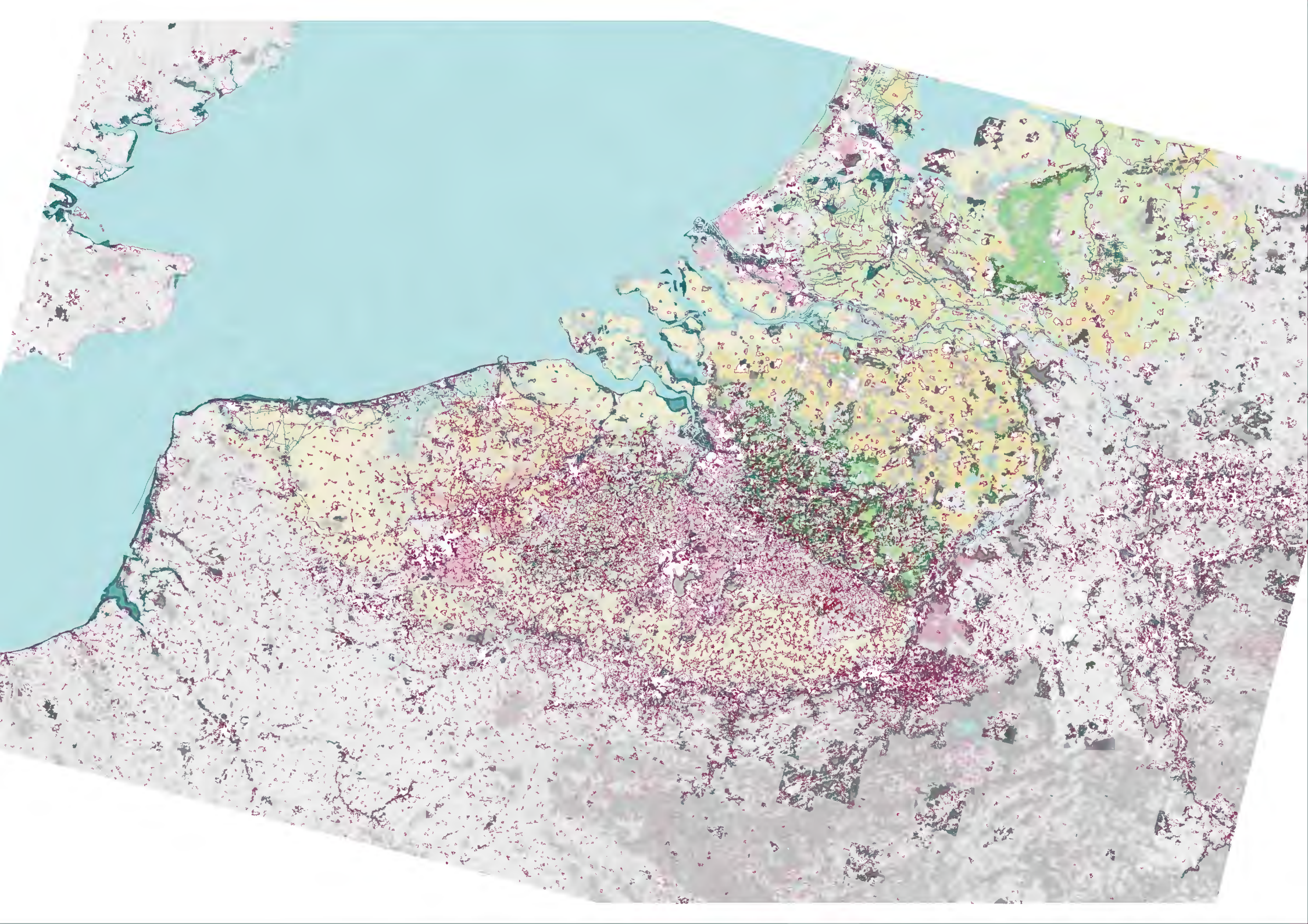

6

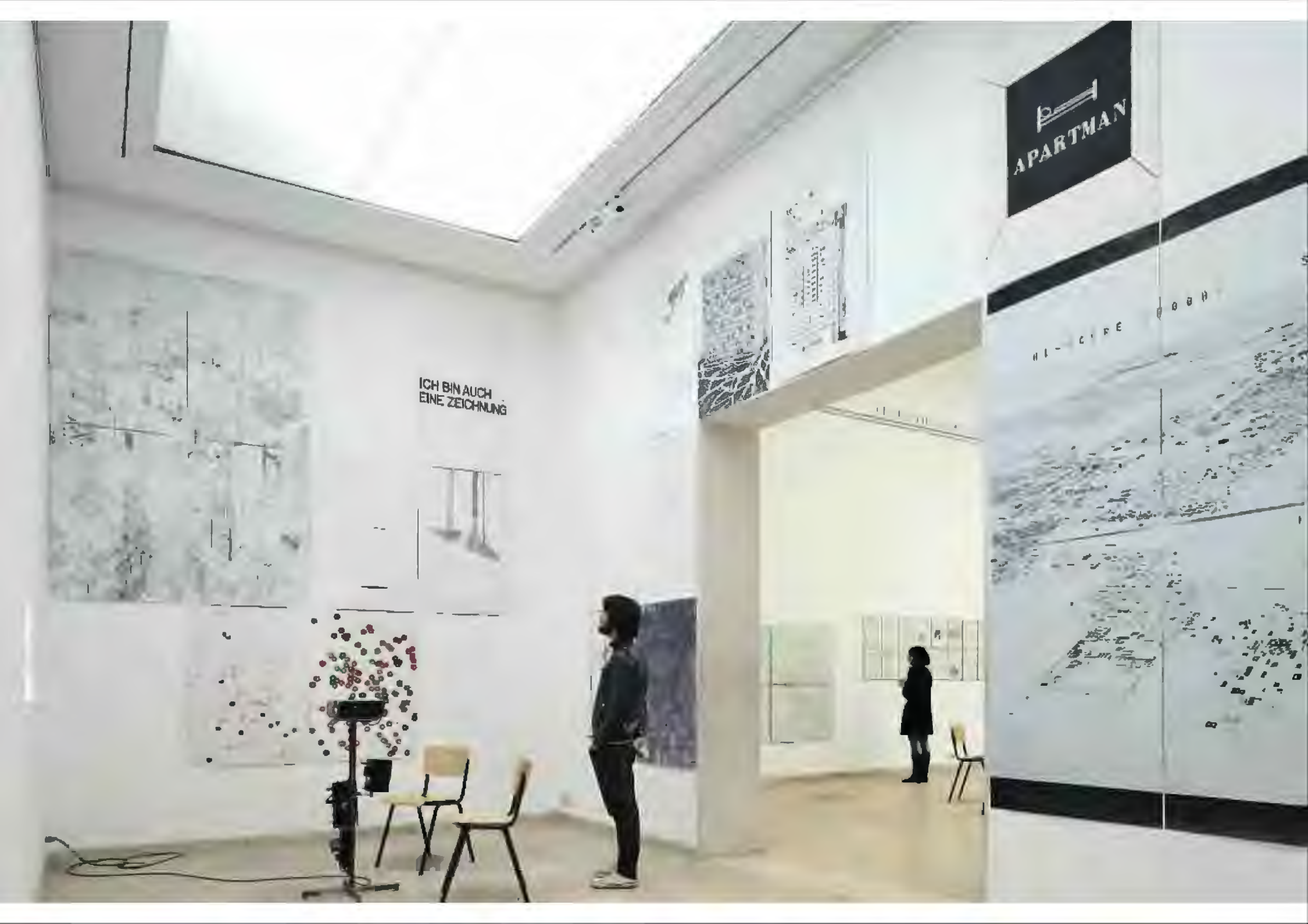

7

- 1 Mobiliiteitsnetwerk
- 2 Verstedelijkingsgraad
- 3 Economische structuur
- 4 Geologie
- 5 Waternetwerk en overstromingsgebieden
- 6 Landbouw- en natuurgebieden
- 7 Complementaire territoria

De verschuiving in het denkkader van consumptie naar productie heeft niet enkel een enorme impact op de ruimte, maar ook op de samenleving zelf: op het dagelijkse leven, op de bewoners, op de organisatie van de arbeid. De synergie tussen verschillende programma's en activiteiten en het uitwisselen en delen van grondstoffen en energie zijn zoveel meer dan een vorm van ruimtelijke of energetische efficiëntie. Het zijn transities die radicaal ingrijpen op de organisatie van de maatschappij. Ante Timmermans belicht in zijn werk van woorden en tekeningen de positie van het individu dat zijn leefwereld en territorium ziet verschuiven als gevolg van culturele, sociale en economische transitie. *Verbeelding in Actie* isoleert elementen die deel uitmaken van het landschap of die we gebannen hebben uit ons beeld van het landschap. Het creëert nieuwe landschappen en stelt de vraag naar de betekenis van het landschap in een veranderende wereld. Door de verbeelding centraal te plaatsen, transformeert Ante Timmermans de mentale kaart van onze leefomgeving. Binnen het nieuwe denkkader ontstaat een context waarin de mens zich kan transformeren van consument tot actor in metro-politane en productieve territoria.

ICH BIN AUCH
EINE ZEICHNUNG

MANIFESTE
MOI, JE VAIS
DIRIGER
L'ENNUI
DU MONDE
(ZURICH / 24 JANVIER
2011 A.T.)

RO
DVEN
G

LOST

la FOULE

FACT
FICTION

ATELIER

Erik Grietens, beleidsmedewerker Bond Beter Leefmilieu (BBL)

“Vlaanderen is de meest versnipperde en verkavelde regio van Europa. De bebouwing ligt verspreid, met veel geïsoleerde verkavelingen en lintbebouwing. Dat werkt heel wat problemen in de hand. De achteruitgang van de biodiversiteit is bijvoorbeeld grotendeels te wijten aan de slechte ruimtelijke ordening. De natuurgebieden zijn te klein, waardoor sommige diersoorten met uitsterven bedreigd zijn. Een ander gevolg van de versnippering is de slechte waterkwaliteit. Door de uitgestrekte verkavelingen in Vlaanderen gaat vandaag bijna 60% van het budget voor leefmilieu naar het aanleggen van rioleringen. Toch slagen we er ondanks die grote investeringen niet in om de minimale doelstellingen van Europa te behalen. In afgelegen gebieden is een klassiek rioleringssysteem onbetaalbaar, waardoor veel huizen niet op het rioleringsnetwerk zijn aangesloten en het afvalwater rechtstreeks in onze waterlopen belandt, tenzij men investeert in dure zuiveringsinstallaties. Een ondoordachte ruimtelijke ordening heeft er ook toe geleid dat we zelfs in de valleien zijn gaan bouwen, waardoor die wijken bij hevige regenweer regelmatig overstromen.”

“Een mogelijke oplossing ligt in het verdichten van goed gelegen verkavelingen. Villa's waar vroeger grote gezinnen woonden, kunnen vandaag bijvoorbeeld door twee kleinere gezinnen gedeeld worden. Dergelijke nieuwe vormen van wonen kunnen ook ons welzijn ten goede komen. Grote woningen, wagens of gereedschap delen is niet alleen economisch voordelig, het stimuleert eveneens het sociale contact tussen verschillende generaties en bevolkingsgroepen. Het zal ook leiden tot een milieuvriendelijkere samenleving, met een kleinere impact op het klimaat, minder luchtvervuiling en een leefbaardere en aantrekkelijkere omgeving.”

“Ook op grotere schaal kan verdichting oplossingen bieden. Vandaag krijgen bedrijven, havens, woonwijken, natuur en landbouw alle-

maal hun eigen plaats, terwijl dat in het kleine Vlaanderen eigenlijk niet houdbaar is. Ruimtelijke Ordening zal de activiteiten van de verschillende sectoren meer met elkaar moeten verweven. Op die manier kan de versnippering van het landschap en het feit dat bedrijven vaak heel dicht bij woongebieden gelegen zijn misschien zelfs voordelen bieden. Restwarmte van bedrijven, die nu vaak via schouwen of in het slechtste geval via koeltorens in de lucht komt, kan perfect gebruikt worden om nabijgelegen woningen of serres te verwarmen. Hetzelfde geldt voor landbouw en wonen. Een goed voorbeeld hiervan zijn de Duitse bio-energiedorpen. Landbouwbedrijven bouwen vergistingsinstallaties en voorzien een heel dorp van energie. Zoiets moet ook bij ons mogelijk zijn.”

“Naast het verdichten van het landschap zullen we ook aan ruimtelijk herstel moeten doen. In sommige gebieden, zoals valleien of waardevolle natuurgebieden, zullen we misschien moeten beslissen om de woningen naar beter gelegen gebieden te verplaatsen. Een van de basisproblemen hierbij is dat Vlamingen veel belang hechten aan hun eigendomsrecht, waardoor het verhandelen van grondrechten nagenoeg onmogelijk is. Zonder die uitwisseling is het echter moeilijk om de ruimtelijke ordening

Restwarmte van bedrijven, die nu vaak via schouwen of in het slechtste geval via koeltorens in de lucht komt, kan perfect gebruikt worden om nabijgelegen woningen of serres te verwarmen.

ingrijpend te veranderen. We zullen dus op zoek moeten gaan naar manieren om grond uit te wisselen, zonder dat de eigenaar zijn eigendomsrecht verliest.”

“Van de Vlaming wordt gezegd dat hij met een baksteen in de maag geboren is. Daar verandering in brengen zal een radicale omslag van onze mentaliteit vragen. Vlamingen vinden het niet alleen belangrijk een eigen woning te hebben, ze vinden ook dat ze op hun eigendom gewoon hun gang moeten kunnen gaan. Toch zullen we wellicht naar een systeem moeten evolueren met een gemeenschappelijk gebruik van ruimtes, tuinen, producten en diensten. Een systeem waarin niet iedereen eigenaar is van de grond waarop zijn woning staat, maar de woning zelf wel een deel van de eigendom kan vormen. In Duitsland en Scandinavië is dat al het geval. Gelukkig stellen we ook vast dat onze individualistische houding aan het kantelen is. Er wordt stilaan meer gedacht in termen van gemeenschappelijkheid. We zien vandaag bijvoorbeeld dat de eerste cohousingprojecten eindelijk echt van de grond komen.”

“Ik denk dat de burger stilaan ook beseft dat we een aantal ecologische grenzen bereikt hebben. Bij hevige regenval zijn er altijd wel een aantal wijken die onder water komen te staan. Dat zal door de klimaatverandering alleen maar erger worden. Die confrontaties zullen de burger aanzetten om naar nieuwe en duurzame oplossingen te zoeken. Zulke bottom-up-initiatieven zijn noodzakelijk om tot een duurzame mentaliteitswijziging te komen. Zolang er alleen maar maatregelen zijn die aan de mensen opgelegd worden, is elke poging om ons klimaat te redden tot mislukken gedoemd. Een echte transitie is pas mogelijk als de mensen zich een nieuwe houding eigen maken. Ik ben ervan overtuigd dat wanneer die dynamiek begint te werken, ze door de hogere instanties opgepikt zal worden en uiteindelijk ook op dat niveau zal doorwerken.”

“Hoewel wij als milieuviering het belang van een vrijemarkteconomie en van vrij ondernemerschap erkennen, geloven wij dat er nieuwe, meer duurzame vormen van economie nodig en mogelijk zijn. In plaats van een lineair economisch systeem, waarbij grondstoffen omgevormd worden tot consumptiegoederen en uiteindelijk gestort of verbrand worden, verkiezen wij een kringlooeconomie waarbij hernieuwbare grondstoffen centraal staan, goederen gedeeld worden

en afgedankte of kapotte producten hergebruikt, gerecycleerd of hersteld worden. Wij kiezen voor een model waarbij zo veel mogelijk gedacht wordt in termen van natuurlijke ecosystemen. Ook maatschappelijke ecosystemen. In zulk een systeem wordt er niet uitgegaan van een oneindige voorraad grondstoffen. In plaats

van het huidige niet-duurzame economische groeidenken - meer grondstoffen, meer energie, meer autoverkeer, meer ruimte om te wonen - willen wij streven naar meer gezamenlijk gebruik, nabijheid van activiteiten, combinaties van functies, beter openbaar vervoer en hergebruik van energie.”

“In een dergelijke kringlooeconomie is voor Vlaanderen als louter logistieke draaischijf voor Europa geen plaats meer. Door de globalisering en de liberalisering van de wereldeconomie hebben productieactiviteiten zich de laatste jaren almaar meer verplaatst naar lageloonlanden zoals China, met als gevolg dat wij nu massaal goedkoop geproduceerde goederen moeten invoeren. De containertrafiek heeft eigenlijk maar een heel beperkte economisch toegevoegde waarde. De tewerkstelling in de logistieke sector daalt. Wij moeten dringend opnieuw investeren in lokale productie en in onze havens, want ook de productieactiviteiten hebben voordeel bij goedkoop maritiem transport. We moeten niet zomaar aanvaarden dat al onze productiehuisen naar China verhuizen, waardoor wij bijgevolg een

gigantische containerstroom moeten verwerken en verdelen over de rest van Europa. We moeten durven kiezen voor lokale productie en meer tewerkstelling dan alleen maar voor logistieke activiteiten. Groene economie en industrie zijn volgens mij wel degelijk mogelijk, mits de nodige investeringen en innovatie. De chemische industrie in Antwerpen bijvoorbeeld is wereldwijd een van de sterkste economische spelers. Helaas is ze volledig gebaseerd op petroleum, een grondstof die almaar duurder en schaarser wordt. Gelukkig heeft de sector onderzoeksprogramma's opgestart om de chemie op basis van andere grondstoffen uit te bouwen. In de Antwerpse haven moeten we inzetten op het verduurzamen van die petrochemie en moeten we op zoek gaan naar innovatieve mogelijkheden voor milieuvriendelijke industriële productie." "Een ander probleem van Vlaanderen is de one-rule-fits-all-mentaliteit, waardoor de landenschappelijke identiteit van de verschillende regio's grotendeels verloren is gegaan. Er zou veel meer gezocht moeten worden naar een manier om de verschillende regio's met elkaar te verbinden zonder dat ze hun eigenheid verliezen. Je kunt de polders namelijk onmogelijk op dezelfde manier benaderen als het gebied tussen Brussel en Antwerpen of als de tuinbouwstreek in Sint-Katelijne-Waver. We moeten vertrekken van de eigenheid van een streek en de sterke kanten ervan uitspelen, en van daaruit een geheel opbouwen. Het is belangrijk om goed na te denken over welke gebieden bijvoorbeeld de aangroeiende bevolking zouden kunnen opvangen, of welke gebieden zich in een kringloopstelsel ook op economisch vlak goed zouden kunnen ontwikkelen. Dat zal wellicht als gevolg hebben dat niet elke provincie even veel middelen zal krijgen en dat we in bepaalde gebieden de ruimte zullen moeten herstellen door het aantal functies van die gebieden te verminderen."

Paola Viganò, Studio Associato Bernardo Secchi Paola Viganò

"De compacte, begrensde stad is lang beschouwd als de meest ideale vorm die een stad kan aannemen. Vandaag is dat beeld grotendeels achterhaald. Stedenbouwkundigen, stadsplanners, architecten en wetenschappers reflecteren al geruime tijd over de mogelijke vormen van een stad. De Italiaanse architect Aldo Rossi bijvoorbeeld, gaf in 1966 in *L'architettura della Città* al de exacte beschrijving van wat we sinds de jaren 1990 de diffuse stad, de nevelstad of de horizontale metropool noemen. Die kritische beschouwingen hebben ondertussen tot een herformulering van het concept van de stad geleid." "Als we vandaag kijken naar de belangrijkste stedenbouwkundige trends en naar de manier waarop stadsplanners denken, stellen we vast dat de overtuiging dat de diffuse stad niet duurzaam is, nog altijd leeft. Gelukkig proberen sommige wetenschappers nu ook aan te tonen dat dit stadstype niet volledig indruist tegen het idee van een duurzaam systeem en dat er wel manieren bestaan om de uitdagingen waarmee we geconfronteerd worden vanuit de bestaande ruimte te benaderen. Alleen zijn de oplossingen anders dan voor de compacte stad. Het is meer een kwestie van een idioom te ontwikkelen, van ons beeld van de stad te verbreden, van nieuwe ruimtetypes te ontwikkelen, dan van alles te reduceren tot één model. Het model van de compacte stad is een manier om het probleem te vereenvoudigen. Het territorium is echter veel complexer en kan niet tot één model of één mogelijke oplossing worden gereduceerd." "Tot voor enkele jaren werd er nog neergekeken op de diffuse stad, omdat ze lelijk zou zijn. De eengezinswoning blinkt namelijk niet uit in schoonheid. Hetzelfde geldt voor industrieterreinen en dergelijke. De diffuse stad wordt soms beschouwd als een agglomeratie van barakken, maar eigenlijk zijn alle metropolen en alle grote steden in het verleden gestart als barakken. Barakken kunnen na verloop van tijd echter ver-

anderen in iets anders. De diffuse stad zit volop in dat proces van herdefiniëring. In de poging tot herdefiniëring is het belangrijk om rekening te houden met de geschiedenis van het territorium. Het diffuse landschap van Vlaanderen – evenals dat van de Veneto-regio in Italië – is historisch gegroeid. Deze territoria zijn niet het resultaat van een kern die almaar verder uitgedeind is en waardoor een periferie is ontstaan. Het omgekeerde is waar. Ze zijn ontstaan uit een toenemende verdichting van wat er reeds was. In het geval van Vlaanderen is dat voornamelijk de middeleeuwse armatuur. In de Veneto-regio het Romeinse grid, de 'aggeratio'. De diffuse stad is ingebed in de cultuur van het territorium. Het is belangrijk om de horizontale metropool in aanmerking te nemen als een volwaardig cultureel, sociaal en economisch model. Als we het belang van dit model niet begrijpen, negeren we een bepaalde soort samenleving. We negeren de cultuur en de economie van dit territorium." "We moeten in onze herdefiniëring teruggrijpen naar een soort van rationaliteit van het territorium, naar de kennis die in het territorium zelf is ingebed. Vanuit ecologisch standpunt is er weliswaar een volledige hertekening van de diffuse stad nodig, maar dat betekent niet dat het basiskarakter moet veranderen. We moeten inderdaad het openbaar vervoer aanpassen, de energieproductie reorganiseren, enzovoort. Maar tegelijk moeten we ook aanvaarden dat er in de metropool altijd kleine centra zullen zijn en dat ze voor de stad een referentie zullen zijn en blijven. We zullen dus iets moeten ontwikkelen dat zich meer met de stad vermengt." "De horizontale metropool bevat heel wat interessante mogelijkheden. Ze heeft echter ook een aantal zwakke punten, vooral op sociaal vlak. Als je de horizontale metropool alleen maar benadert vanuit de diffuse gedeelten, bestaat het risico dat het probleem van de sociale conflicten vergeten wordt of naar de achtergrond verdwijnt. In de volgende decennia bijvoorbeeld, zullen in Vlaanderen één miljoen nieuwe migranten aankomen. Het risico bestaat dat de goede levenskwaliteit van de diffuse stad een reden wordt voor de mensen die er wonen om virtuele of feitelijke barrières op te werpen waarmee ze de problemen van de stad willen scheiden van het aangename wonen in het landschap. Een aantal elementen van de compacte stad moeten dus in de diffuse stad worden geïntroduceerd. Maar ook omgekeerd, want de compacte stad heeft eveneens met tal van problemen te kampen. Zo moet er in de compacte stad bijvoorbeeld aan een betere relatie tussen open en bebouwde ruimte gewerkt worden." "Dat het idee van de compacte stad lang voor het ideaal is doorgedaan, is ook zichtbaar in de cartografie. Als er maar één schaal in rekening wordt gebracht, onderscheiden we in eerste instantie alleen de grotere en middelgrote centra. Daarna zie je een soort blanco gebied, dat tussen de centra in ligt. Het wordt hooguit getekend als

landbouwgebied met enkele verspreide woonkernen. Uiteraard weten we dat die gebieden niet leeg zijn en dat er veel meer tussen de steden ligt dan alleen maar landbouwgebied. De cartografie moet het bestaan van verschillende

Het diffuse landschap van Vlaanderen is historisch gegroeid. De diffuse stad is ingebed in de cultuur van het territorium. Als we het belang van dit model niet begrijpen, negeren we een bepaalde soort samenleving.

schalen van objecten accepteren. Als er rekening wordt gehouden met de schaal van kleinere objecten, verandert de kaart volledig. We moeten het voorstellingsstelsel dus veranderen om de structuur van de diffuse stad weer te geven." "De voorstelling van micro-elementen is belangrijk om het type ruimte en haar organisatie te begrijpen. Op die manier kan je ook synergieën vinden tussen de verschillende elementen. Neem bijvoorbeeld waterbeheer. Niet enkel de grote structuren dragen bij tot overstromingspreventie. Ook kleinere systemen kunnen een belangrijke rol spelen in het geven van ruimte aan het water: als bescherming tegen overstroming en als waterreservoir voor droge periodes. Het is dus interessant om dit horizontale stelsel te exploiteren. Als je een beter inzicht in het ecologische stelsel combineert met de bestaande ruimte, dan wordt de architecturale kwestie weer cruciaal. We spreken hier dan uiteraard niet alleen over een architectuur van gebouwde ruimtes of van grote publieke ruimtes, maar over een architectuur die een schaaloverstijgende houding vergt. Een houding waarbij je een villa ontwerpt, maar tegelijk ook zorgt voor de goede organisatie van een landbouwbedrijf en je ook een erg interessante openbare ruimte produceert, omdat je bijvoorbeeld een park aanlegt dat ze met elkaar verbindt." "De eerste opdracht is het lezen van de diffuse stad. Het belang aantonen door middel van kaarten en interpretaties. Dat is gebeurd, en het is gebleken dat deze nieuwe vorm interessante aspecten bevat. Nu is het moment aangebroken om de ideeën te actualiseren en aan te tonen dat er acties en strategieën zijn die aangepast zijn aan dit type territorium. Een niet-aangepaste denkwijze kan namelijk veel negatieve effecten hebben. Neem de kwestie van de openbare ruimte. De diffuse stad wordt beschouwd als een stad zonder openbare ruimte. Om die reden wordt er gestreefd naar een openbare ruimte die een typisch stedelijk karakter heeft: veel pleinen en traditionele parken. Maar in een diffuse stad werkt dit soort ingrepen niet. In de horizontale metropool vind je op een zondagochtend veel meer mensen die langs de rivier fietsen of zitten

en er elkaar ontmoeten en praten, dan dat je dezelfde mensen ziet op een plein. We moeten de territoriale openbare ruimte dus ook in die zin ontwikkelen. We moeten een openbare ruimte bedenken die horizontaal is, die op schaal is van de metropool, en die het stedelijke gedeelte verbindt met het natuurlijke, ecologische stelsel. De rijkdom van dit stelsel is trouwens een van de vele voordelen van de diffuse stad." "Wat we nu nodig hebben is meer praktijk, meer voorbeelden om de vele ideeën die de laatste decennia over

de horizontale metropool werden geformuleerd, concreet te maken. We hebben regio's nodig die de ambitie hebben om te werken aan hun territoria. Niet met de bedoeling om ze dramatisch te veranderen, maar om integendeel echt te vertrekken van hun mogelijkheden en hun potentieel."

“Vanaf de 11de eeuw nam de verstedelijking in Europa fors toe, in de 19de eeuw zelfs exponentieel. Terwijl plaatsen zoals Wenen, Berlijn, Parijs, Londen of Moskou zich in die periode tot echte grootsteden ontwikkelden, bleef de ontwikkeling van grootsteden in de Nederlanden, Noord-Frankrijk en deels ook het Rijnland en Italië beperkt. De voornaamste reden hiervoor was de politieke macht van de grote steden van de nieuwe Europese staten. Het waren politieke hoofdsteden, door de staat gemaakt en gestimuleerd. Iedereen die van de creatie van de staat een graantje wilde meepikken, wilde er naartoe. In onze regio was de stadsontwikkeling niet zo zeer politiek, maar wel economisch gedreven. Kleine en middelgrote handels- en industrie-steden waren goed met elkaar verbonden, waardoor zich geleidelijk aan een gedecentraliseerd patroon ontwikkelde. Omdat de drijfveer eerder economisch was dan politiek, kon dat netwerk zich ook over de landsgrenzen heen uitbreiden. In tegenstelling tot de grote hoofdsteden in de grotere staatkundige verbanden, waar gaandeweg alle activiteiten in dezelfde stad plaatsvonden, werden bij ons verschillende functies over verschillende steden verdeeld. Westelijk Vlaanderen bijvoorbeeld, was vooral bekend om zijn textielproductie. Antwerpen en Amsterdam waren handelssteden. Gent een industriestad. Hoogwaardige economische activiteiten concentreerden zich dan weer vooral in steden waar veel hoogopgeleide mensen woonden of waar opleiding gemakkelijk kon georganiseerd worden. Door de vele bevaarbare waterwegen en het uitgebreide wegennet konden goederen bovendien vrij goedkoop van de ene naar de andere stad getransporteerd worden. Hierdoor ontstond op economisch vlak een complementair systeem. Een nadeel van die decentralisatie is natuurlijk wel dat er op termijn nog nauwelijks ruimte was waar geen activiteit plaatsvond.”

“De complementariteit en regionale specialisatie zijn vandaag nog steeds aanwezig. De mobiliteit van kennis en expertise is wel groter geworden, waardoor de scheiding tussen kleine en iets grotere steden minder opvallend is. Het suburbanisatieproces van de laatste honderdvijftig jaar heeft er ook voor gezorgd dat vele, beter opgeleide mensen de stad zijn ontvlucht en aan de rand van of zelfs buiten de stad zijn gaan wonen. Activiteiten die vroeger uitsluitend in een grotere stad konden plaatsvinden, vind je vandaag bijgevolg ook elders.”

“In de 19de en 20ste eeuw zette de verstedelijking in Europa zich nog verder door. Nochtans waren er ook tegenkrachten. De antistedelijke mentaliteit in België verhinderde bijvoorbeeld dat de steden echt groter werden. Een liberaal en katholiek bewind wisselden elkaar toen af. Beide waren bang dat een te grote concentratie van arbeiders, die vaak socialistisch stemden, een bedreiging zou vormen voor hun heerschappij. Hierdoor werden arbeiders gestimuleerd om op het platteland te wonen, waar ze beter gecontroleerd konden worden door de pastor en de notabelen. Ook het transport werd georganiseerd om niet alleen goederen, maar ook personen snel en efficiënt van de ene plek naar de andere te vervoeren (en liefst dezelfde dag nog terug). Door de stad als het ware te willen exporteren, is men op het platteland toen wild beginnen urbaniseren, wat op termijn tot een enorme verschraving van het landschap heeft geleid.”

“Die antistedelijke reflex heeft lang de Belgische politiek bepaald en is er vandaag tot op zekere hoogte nog steeds. Hoewel Vlaanderen geen

al niet. In Vlaanderen speelde een deel van de industriële activiteiten zich al op het platteland af. In periodes dat landbouwers minder werk hadden bijvoorbeeld, gingen ze wol of vlas weven en werd in samenspraak met stedelijke ondernemers en handelaars de textielproductie ook over het stedelijke systeem verspreid en naar het buitenland uitgevoerd. Vandaag is die band tussen de stad, als organisator van het economische, sociale en culturele leven, en de omgeving er nog altijd. De cultuurhuizen en culturele centra in grote en middelgrote steden zorgen voor een continuïteit tussen stad en platteland.”

“We moeten Vlaanderen dus eigenlijk zien als een netwerk van steden die telkens in verbinding staan met enerzijds het territorium dat er rond ligt en anderzijds de andere steden in hiërarchische stedelijke netwerken. We noemen dat stadsregio's. Landsgrenzen vormen hierbij niet noodzakelijk een hindernis. Wie in Kortrijk woont, gaat winkelen in Rijsel. Wie in Antwerpen woont gaat naar Rotterdam, en omgekeerd. Heel wat van die grensoverschrijdende regio's hebben een natuurlijke, gemeenschappelijke basis, en werden pas van elkaar gescheiden door de natievorming in de 19de eeuw. Rijsel was tot in de 17de eeuw bijvoorbeeld een echte Vlaamse stad.”

“Het systeem van complementariteit van steden lijkt voor velen haaks te staan op een meer ecologisch model waarin activiteiten binnen een regio gebundeld worden en steden zelfvoorzienend zijn, waardoor er bijvoorbeeld minder interstedelijk transport nodig is. In stedenbouwkundige termen wordt dat een *primate-city model* genoemd. Zo veel mogelijk stedelijke functies worden samengebracht op één plaats, en die steden groeien uit tot grote megapolen. Maar in dat scenario zullen onze steden tegelijk minder talrijk en veel groter moeten worden. Bovendien gaat zo'n model geheel in tegen de natuurlijke ontwikkeling van de regio. Vlaanderen is vanaf de 12de eeuw niet meer

zelfvoorzienend. De bevolking groeide aan en de landbouw kon met haar beperkte middelen niet iedereen meer bevoorraden. Vlaanderen heeft immers niet de meest vruchtbare grond. Hierdoor zijn veel landbouwers ook op industriële activiteiten overgestapt, waardoor Vlaanderen niet alleen erg op import (en export) is aangevoerd, maar waardoor je ook een veel opvallendere mix van activiteiten hebt. Vlaanderen heeft altijd een gemengde economie gekend, met zowel industriële en commerciële activiteiten als een sterk gemengde landbouw. En dat heeft ook gevolgen voor ons landschap. In Frankrijk heb je dat veel minder. Daar kan je kilometers ver rijden en alleen maar graanvelden zien.”

“Velen denken dat de Vlaamse lintbebouwing pas recent is ontstaan, maar ook die vorm van bouwen is historisch gegroeid. Heel wat kleine dorpjes zijn ontstaan doordat landbouwbedrijven hun woning langs de kant van de weg bouwden en hun activiteiten achter die woning lieten plaatsvinden. Langzaam aan werden in de nabijheid van die bedrijven meer huizen gebouwd, waardoor de typische lintbebouwing ontstond en het zicht op het landschap verhinderd raakte. Dorpen waaierden als het ware in veel gebieden uit en opvluchtgebied tussen bebouwde percelen was een logische stap. Het geeft het Vlaamse landschap een heel eigen karakter. Als je door Frankrijk of Nederland reist, zie je dat de woningen daar veel meer geconcentreerd zijn. Al zal je in Noord-Frankrijk ook wel gebieden vinden waar er veel lintbebouwing is. Ook hier speelt de erfenis van het verleden. Vandaag functioneert de lintbebouwing als een soort overgangsgebied tussen stad en platteland. Ook vroeger was dat al zo. Toen waren er uiteraard nog geen supermarkten langs de belangrijke invalswegen, maar werden er buiten de stadsmuren wel al markten georganiseerd. Die wegen waren dan ook al heel belangrijk. Niet alleen omdat er tol geïnd kon worden, maar ook omdat ze het verkeer tussen stad en platteland en tussen steden onderling mogelijk maakten. Door de interactie tussen stad en platteland kan je in Vlaanderen vandaag eigenlijk nauwelijks nog echt spreken van het platteland. Het contrast met de stad is in elk geval veel kleiner dan in gebieden waar de verstedelijking minder nadrukkelijk aanwezig is. In gebieden zoals Vlaanderen, bepaalde delen van Wallonië, Nederland en Noord-Frankrijk is de samenleving op het platteland niet meer denkbaar zonder de stad. De plattelandsbewoner is uiteindelijk ook een beetje een stedeling. Misschien is het wel die continuïteit die in de geschiedenis van het stedelijke Vlaanderen zo opvalt.”

“Alle grote beschavingen zijn ontstaan dankzij een bloeiende primaire sector. Denk aan het Midden-Oosten, waar de landbouw ontstaan is, Zuid-Amerika, waar de Inca's en de Maya's gesofisticeerde landbouwsystemen bedacht hebben, en Europa, waar we in de middeleeuwen het drieslagstelsel uitgevonden hebben. Aan de basis van onze welvaart ligt een goed georganiseerde, primaire voedselproductiesector: de landbouw en de veeteelt. Daarna krijg je secundaire activiteiten: de industrialisering en de uitbouw van diensten. Er zijn planologen die beweren dat er geen plaats meer is voor de primaire sector in Vlaanderen. Daar ben ik het niet mee eens. Als je modellen voor de toekomst uittekent, moet je een intelligente mix maken van de primaire, secundaire en tertiaire sector. De agrovoedingssector is trouwens, op de ontginners na, nog de enige primaire sector die wij kennen in Vlaanderen. De landbouw kan volgens mij ook andere diensten leveren dan alleen maar voedsel produceren. Vandaag kan de landbouw bijvoorbeeld ook instaan voor natuurontwikkeling, landschapscreatie en recreatie.”

“De landbouw staat wereldwijd voor belangrijke uitdagingen. De wereldbevolking groeit aan, onze consumptiepatronen wijzigen en er is een toenemende verstedelijking. Voor het eerst in de geschiedenis wonen er meer mensen in de stad dan op het platteland. In Vlaanderen is dat al sinds vorige eeuw zo, maar elders in de wereld was dat nog niet het geval. Dat heeft een enorme impact op ons productiesysteem. Een tweede uitdaging is de impact van de klimaatverandering op de landbouw. De derde grote uitdaging is het mogelijke tekort aan fossiele energie. We moeten dringend op zoek gaan naar hernieuwbare energie. Biomassa kan een alternatief zijn, maar hiervoor heb je planten nodig, die op hun beurt ook grond en water nodig hebben. Hierdoor ontstaat een competitie tussen productie voor voedsel en productie voor biomassa. Uiteindelijk

zullen we meer moeten produceren met minder grond, minder water, minder energie, minder meststoffen en minder gewasbeschermingsmiddelen.”

“Vlaanderen is een van de rijkste regio's van de wereld. Een gemiddeld gezin in Vlaanderen geeft 12% van zijn inkomen uit aan voedsel. Een gemiddeld gezin in Benin, Centraal-Afrika, geeft 65% van zijn inkomen uit aan voedsel. Als de prijzen van voedingsgrondstoffen stijgen, zoals nu het geval is, dan hebben wij daar nauwelijks last van. Dan geven we in plaats van 12% misschien 12,5% uit. In Benin daarentegen zullen die prijsstijgingen veel grotere gevolgen hebben en zullen de mensen het voedsel niet meer kunnen betalen.”

“In de 19de eeuw was meer dan de helft van de Vlamingen actief in de landbouw. Vlaanderen was toen nog een heel arm gebied. Vandaag, 150 jaar later, is Vlaanderen een van de rijkste en dichtstbevolkte gebieden van de wereld. Het is een logistieke hub in Europa. Er woedt een strijd om de laatste open ruimte. Landbouw, verstedelijking, industrialisering, recreatie, natuur en logistiek bekampen elkaar om te kunnen beschikken over de ruimte.”

“Vlaanderen is heel sterk versnipperd, met dorpen die verspreid zijn over het landschap in weinig grote, open gebieden. De meeste landbouwbedrijven in Vlaanderen zijn dan ook klein in vergelijking met elders in Europa. Onze boeren hebben het gebrek aan grote stukken grond gecompenseerd door intensief aan landbouw en veehouderij te doen. Intensieve landbouw, waaronder ook glastuinbouw en fruitplantages, heeft daarom niet steeds meer druk te zetten op het milieu en het landschap. Dankzij innovatieve technieken kan de milieupact immers sterk worden teruggedrongen.”

“Onze landbouw wordt geconfronteerd met een paradigmaswitch. We moeten goed nadenken over de rol van de landbouw in de toekomst. We zullen meer moeten produceren met minder middelen. Daarbij ligt de oplossing paradoxaal genoeg in nog verdere intensivering en differentiëring van de landbouw. Een serre zou bijvoorbeeld dienst kunnen doen als energieleverancier voor de aangrenzende gemeente. De serre wordt dan een dienstencentrum dat voeding, warmte en energie levert, op voorwaarde dat er intensief in dat bedrijf wordt geproduceerd. Dat is een paradox die in onze discussies vaak aanwezig is. Veel mensen denken dat landbouw weer intensief zal worden, een beetje arcadisch en pastoraal. Maar dat is niet zo. Om de wereldbevolking van voldoende voedsel te voorzien, zullen we nieuwe technieken moeten vinden om minder water te verbruiken, minder grond nodig te hebben, onze ecologische voetafdruk te verminderen en toch meer te produceren. Het lijkt tegenstrijdig, maar ik denk dat het mogelijk is. Dit neemt niet weg dat er ook kansen zijn voor bedrijven die zich richten naar de eigen omgeving. Denk aan kortere ketens of initiatieven in het kader van recreatie of educatie. Zulke bedrijven

hebben echter slechts een toekomst wanneer ze gerund worden door echte ondernemers.”

“In het project voor de regio Brussel-Antwerpen dat wij samen met het stedenbouwkundige bureau GRAU hebben opgestart, onderzoeken we hoe we door middel van innovatie in de glastuinbouw zowel voor de landbouwers als voor de burgers een win-winsituatie kunnen creëren.

Uiteindelijk zullen we meer moeten produceren met minder grond, minder water en minder energie.

Winst in open ruimte, winst in diensten die beide partijen elkaar kunnen leveren, winst in energie, warmte of water. Het is een poging om na te denken over de toekomst van onze Vlaamse landbouwsector. We zijn altijd gedreven geweest door groei, technologie en kennis, maar we zijn niet voldoende innovatief geweest in de samenwerkingsmodellen tussen de landbouw en de maatschappij. Ik denk dat de verandering bottom-up zal komen. Het zal een beweging zijn die door de markt gestuurd is. Uiteindelijk zullen het de ondernemers zijn die het moeten doen. Ze zullen goed naar de maatschappij moeten luisteren, maar zij kunnen ons wel helpen met het creëren van nieuwe inzichten. Het ondernemerschap is de basis voor verdere vooruitgang.”

“Vlaanderen koestert de ambitie om zijn industriële activiteiten uit te bouwen. Dat soort economische activiteit heeft uiteraard repercussies voor de ruimtelijke ordening, die niet in het voordeel spelen van de landbouw. Toch is een betere samenwerking mogelijk. Beide ambities kunnen op elkaar afgestemd worden. Er kunnen winsten gemaakt worden wanneer de landbouw zaken deelt met andere sectoren van de maatschappij. Ik denk dan in de eerste plaats aan warmte, energie en water. Dit moet een intelligente mix mogelijk maken tussen clusters van activiteiten waar ook wonen bij hoort. Er bestaan daar al ideeën over, die echter nog verder moeten uitgewerkt worden en indien mogelijk ondersteund, zodat onze landbouwers er voordeel in zien om in zulke vernieuwende modellen mee te stappen.”

“Een van onze stellingen is dat Vlaanderen zich beter zou richten op de verschillen tussen zijn territoria in plaats van het grondgebied als een eenheid te zien. Vlaanderen bestaat uit verschillende gebieden, waar niet alleen de landbouw telkens anders is, maar ook de aard van de bebouwing. De Westhoek ziet er bijvoorbeeld helemaal anders uit dan het Pajottenland of de Antwerpse Kempen. Het is belangrijk dat het beleid rekening houdt met die verschillen in de beslissingen die het neemt. Een transitie van een one-size-fits-all-model naar een divers model is niet evident want onze sector wil natuurlijk ook dat overheden voorspelbaar zijn. Anders

wordt het nog moeilijker om te investeren en te ondernemen. De vraag is in hoeverre je regelgeving kunt maken die rechtszeker is, voor iedereen geldig is en toch voldoende rekening houdt met de specifieke situaties in de subregio's.”

“De grote aandacht voor het milieu, de biodiversiteit, de open ruimte en de leefomgeving kan een kans zijn voor de landbouw, maar je moet wel

iemand vinden die ervoor wil betalen. Ons probleem vandaag is dat de extra kosten die nodig zijn om aan de verschillende milieueisen te voldoen, niet doorgekend worden aan de klant. Tot op heden voorziet

Europa in zijn landbouwbeleid voor bepaalde investeringen een gedeeltelijke compensatie. Europese landbouwers krijgen dus een vergoeding om aan bepaalde regels te voldoen die elders in de wereld minder van toepassing zijn. De vraag is of je dat kunt volhouden in een periode waarin de economie onder druk staat en erg onvoorspelbaar is. Een tweede vraag is of er een mogelijkheid bestaat dat de consument hiervoor betaalt in plaats van de overheid, zeker voor wat betreft het verlenen van een aantal diensten aan de maatschappij.”

“Vlaanderen is van oudsher een heel verstedelijkt gebied, met specifieke kenmerken. Het heeft kleine steden en is heel erg versnipperd. Het zal zaak zijn om innovatieve combinaties te vinden die een win-winsituatie opleveren voor de landbouw en de maatschappij: landbouw als voedselproducent, als landschapsproducent, als energieproducent, als verlener van groene en blauwe diensten. Het zal een nieuwe manier van denken vragen, maar wij zijn ervan overtuigd dat de landbouw ook in de toekomst een essentiële plaats zal blijven innemen in onze maatschappij.”

Rik Derwael, fruitteiler, Borgloon

“Mijn grootvader richtte het familiebedrijf op in 1922. We zijn actief in de fruitsector. Het bedrijf is steeds in handen gebleven van de familie. In 1957 hebben mijn vader en mijn oom het bedrijf overgenomen. Sinds 1990 staan mijn twee broers en ikzelf, samen met de twee zonen van mijn oom aan de leiding. Op dit ogenblik staat de vierde generatie klaar. De vraag dringt zich echter op of we in deze vorm kunnen blijven bestaan. Zijn we genoeg gewapend om de leiding van het bedrijf binnen de familie te houden? Misschien zullen we externe krachten moeten aantrekken. We willen hier in de komende vijf à tien jaar een antwoord op vinden.”

“Vroeger had iedereen in Vlaanderen wel een kersen-, appel- of perenboom staan in zijn tuintje. In de regio Borgloon zijn de inwoners voor het eerst op het idee gekomen om daar ook geld mee te verdienen. De streek rond Borgloon bestond in de 18de en 19de eeuw uit een aantal kerkdorpen. Elk van die kerkdorpen had een kasteel met een baron of een graaf die een aantal landerijen verpachtte. Op de landerijen werden tarwe en suikerbieten geteeld. Een ander deel was bestemd voor de veeteelt. Omdat het vee toen het grootste deel van het jaar nog in de weide liep, werden er bomen geplant die bescherming moesten bieden tegen felle zon en regenweer. Om ook inkomsten te hebben van die bomen, werden er fruitbomen aangeplant. Zo zijn er in ieder kerndorp een of meerdere grote boomgaarden ontstaan. De commerciële fruitteelt is geleidelijk ontstaan vanaf 1850. Het fruit werd elk jaar op stam verkocht aan de hoogste bidder, die het dan mocht plukken. Het fruit, vooral de appels, werd niet onmiddellijk verkocht. Het werd gedurende de wintermaanden bewaard in silo's onder de grond. In de lente werden de appels verkocht. De opbrengst van fruit op stam was toen nog veel groter dan vandaag. Een oogst van 3 à 4 hectare kersen leverde in 1950 nog 150.000 tot 200.000 BEF op.

Daar kon je destijds een mooi huis mee bouwen.”

“Omdat de verkoop van fruit toen nog veel op leverde, werden seizoenarbeiders ook goed betaald. Tijdens de topjaren namen arbeiders uit de staalfabrieken in Luik of uit de Kempense steenkoolmijnen in het hoogseizoen zelfs verlof om in Borgloon fruit te plukken. Het dagloon in de fruitpluk lag toen hoger dan in de staalfabrieken of steenkoolmijnen. Vandaag is dat wel anders. De lonen van plukkers liggen laag, waardoor arbeiders niet langer dit soort zware werk willen doen. Het is vandaag erg moeilijk om nog forse arbeiders te vinden voor het plukken van fruit. Om die reden zijn hoogstamboomgaarden nagenoeg helemaal verdwenen.”

“Een van de voordelen van Borgloon was ook dat er zich een station bevond. Voor fruitteilers was het erg belangrijk om in de nabijheid van een station te wonen. Zo konden ze hun fruit in andere steden zoals Charleroi of Brussel op de markt brengen. In Borgloon reden er ook trams. Die werden ingeschakeld voor de kortere trajecten. Tussen de twee wereldoorlogen beleefde

We zullen de beschikbare ruimte moeten delen. De toerist zal van dezelfde ruimte gebruik moeten maken als die waar wij appels en peren kweken, en waar de fazanten en de hazen vrij kunnen rondlopen.

de fruitteelt in Borgloon haar hoogtepunt. In de jaren 1920-1930 werd zelfs fruit vanuit Borgloon per trein naar Polen vervoerd, dat toen nog een heel welvarend land was.”

“Helaas kwam in de jaren 1960 en 1970 de teeloorgang van de fruitteelt al net zo snel als de opkomst. Omdat de inkomsten per hectare daalden, gingen telers noodgedwongen meer bomen aanplanten. Terwijl vroeger 3 hectare volstond voor een goed inkomen, is voor een doorsnee bedrijf nu zeker 30 hectare nodig. De uitdagingen waar wij vandaag voor staan, zijn in de eerste plaats van economische aard. Wij hebben in West-Europa namelijk erg hoge kosten en de milieueisen zijn streng. Onze inkomsten zijn ook laag. Dat komt omdat wij onder normale weersomstandigheden vaak een overproductie hebben. Hierdoor staan de prijzen erg onder druk. Omdat we meer telen dan we op de binnenlandse markt verkocht krijgen, worden we gedwongen een groot deel van onze productie uit te voeren. Dat kan alleen door onze waren aan te bieden aan prijzen die lager liggen dan de binnenlandse marktprijzen. De winstmarge is dus klein. Wij proberen stand te houden door middel van extreme vakbekwaamheid. We proberen bijvoorbeeld een grotere hoeveelheid fruit te telen door meer fruit op een boom te krijgen, en we proberen misoogsten te vermijden.”

“Op dit ogenblik is Polen een van onze grootste concurrenten. De productiekost in Polen bedraagt maar de helft van de onze. Bovendien geniet Polen ook meer financiële steun van Europa. Hierdoor moeten wij zelf almaar verder exporteren. Momenteel gaat ongeveer de helft van onze productie naar Rusland. Dat brengt natuurlijk extra logistieke problemen en kosten met zich mee. Niet alle appelsorten zijn bijvoorbeeld geschikt voor lange en verre transporten.”

“Veel landbouwbedrijven kampen met het probleem van de voortzetting van het familiebedrijf. Gezinnen worden kleiner, waardoor de kans op opvolging ook geringer is. Landbouwers die vandaag een bedrijf willen runnen, worden ook verondersteld geschoold te zijn. Ze volgen hogere studies, waarna ze vaak voor een ander beroep kiezen. Ook het economische aspect speelt een rol. De meeste boeren moeten enorm hard werken. De investeringen die ze moeten doen zijn dikwijls groot, terwijl de return ervan meestal beperkt is. Ik zie die trend zich nog een tijdje doorzetten. Ik zie het aantal boeren en bedrijven verminderen en de machines groter worden. Ik verwacht dat daar pas binnen een twintigtal jaar verandering in zal komen. De voedselprijzen zijn sinds de Tweede Wereldoorlog nagenoeg dezelfde gebleven, terwijl de rest vele malen duurder is geworden. We hebben een

enorme inflatie van de voedselprijzen gekend.”

“Vandaag zijn er maar kleine problemen nodig om de graanprijzen aanzienlijk te doen stijgen. Een klein beetje droogte in het midden van de VS en de graanprijzen gaat met 30% omhoog. Ik verwacht dat zulke zaken frequenter zullen voorkomen. De wereldbevolking groeit aan, en goede landbouwgrond wordt schaarser. Het zuiden van Spanje bijvoorbeeld heeft met chronische droogte te kampen. De druk op de overblijvende goede landbouwgrond zal toenemen. Door de wet van vraag en aanbod zal het voedsel geleidelijk aan duurder worden, en zullen landbouwbedrijven weer rendabel worden.”

“Ook het vinden van goede werkrachten vormt een uitdaging. Omdat de lonen zo laag liggen, vinden wij geen Belgische werkrachten meer. Om die reden zijn veel fruitteilers vorig jaar geleden een beroep begonnen doen op sikhs. Ondertussen zijn de meeste van die sikhs een nachtwinkel of een fruitbedrijf begonnen. Vandaag wordt ons fruit voornamelijk door Poolse seizoenarbeiders geplukt. Zij kunnen hier meer verdienen dan in hun thuisland, waar het werk dan weer door Oekraïners wordt uitgevoerd. Door de crisis bieden zich ook opvallend meer werkrachten uit Spanje aan.”

“De streek rond Haspengouw is heuvelachtig, waardoor er verschillende grondsoorten voor-

komen. Op één heuvel tref je, naargelang de bodem zich plooit, soms drie verschillende grondsoorten aan. Dat zorgt ervoor dat het uitzicht van het landschap heel divers is. Niet alle gewassen groeien immers even goed op om het even welke bodem. Mede hierdoor is het landschap ook verdeeld geraakt in vele kleinere percelen. Vaak zijn die percelen zelfs van elkaar gescheiden door middel van hagen. De versnippering werd ook in de hand gewerkt door het doorgeven van plantages van generatie op generatie. De problematiek van erfopvolging heeft ervoor gezorgd dat vele grote stukken grond in kleinere stukken verdeeld zijn. Bovendien bezitten veel families van oudsher ook nog een klein perceel grond. Vroeger werden daarop nog groenten en fruit geteeld. Vandaag liggen veel van die percelen gewoon braak. Die braakliggende stukken grond zouden misschien ooit weer een rol kunnen spelen door middel van ruilverkaveling. In het zuiden van Borgloon is dat al gebeurd. Maar mensen kunnen hun stuk grond vaak moeilijk loslaten. De kans dat op die percelen straks weer volop aan fruitteelt zal worden gedaan, is wellicht minimaal.”

“Op dit ogenblik is nog slechts een minderheid van de mensen werkzaam in de landbouw, maar die minderheid moet wel dezelfde oppervlakte in cultuur brengen, en liefst nog meer produceren. Dat maakt dat met steeds grotere toestellen gewerkt moet worden. Maar om met grotere toestellen op een efficiënte manier te kunnen werken, moet je grotere percelen hebben. Op een klein perceel kan je met een grote tractor niets aanvangen.”

“De streek rond Borgloon is ook aantrekkelijk voor toeristen. De verschillende functies – voedselproductie, recreatie en huisvesting – zorgen ervoor dat de natuur hier almaar meer onder druk komt te staan. Nochtans zijn vers water en goede landbouwgrond niet onuitputtelijk. Om aan alle vereisten te kunnen blijven voldoen, zullen we met zijn allen de beschikbare ruimte voor een stuk moeten delen. De fietser zal van dezelfde ruimte gebruik moeten maken als die waar wij appels en peren kweken, en waar de fazanten en de hazen vrij kunnen rondlopen. Dat zal zowel van boeren, als van toeristen, en misschien zelfs van politici, veel goede wil en wederzijds begrip vereisen.”

“Landbouwers hebben in het verleden overigens al voor een groot deel bijgedragen aan het behoud van het open landschap en de natuur. Het is lang de taak van landbouwers geweest om bijvoorbeeld knotwilgen of holle wegen te onderhouden. Vandaag proberen wij de natuur onder controle te houden met behulp van de natuur. In plaats van pesticiden te gebruiken, proberen wij schadelijke insecten met hun natuurlijke vijanden te bestrijden.”

“De regelgeving en de ruimtelijke ordening houden vaak onvoldoende rekening met de geschiedenis van een gebied. Als je als ambtenaar een bouwvergunning aflevert voor een straat

die Broekstraat heet, ga er dan maar van uit dat daar een waterprobleem is. Uit de naam van een gebied kan je al heel veel afleiden. Er is in Borgloon bijvoorbeeld een woongebied dat Vilsterbron heet. De reden waarom het de naam Vilsterbron gekregen heeft, is omdat er zeven verschillende bronnen te vinden zijn. Als je in dat gebied wil bouwen, is dat iets waar je rekening mee moet houden. Hetzelfde geldt voor de inrichting van het open landschap. Heel dikwijls zit er een bepaalde logica in de bestaande inrichting. Probeer dus eerst die bestaande logica te begrijpen voor je als architect iets begint aan te passen.”

die Broekstraat heet, ga er dan maar van uit dat daar een waterprobleem is. Uit de naam van een gebied kan je al heel veel afleiden. Er is in Borgloon bijvoorbeeld een woongebied dat Vilsterbron heet. De reden waarom het de naam Vilsterbron gekregen heeft, is omdat er zeven verschillende bronnen te vinden zijn. Als je in dat gebied wil bouwen, is dat iets waar je rekening mee moet houden. Hetzelfde geldt voor de inrichting van het open landschap. Heel dikwijls zit er een bepaalde logica in de bestaande inrichting. Probeer dus eerst die bestaande logica te begrijpen voor je als architect iets begint aan te passen.”

Rudy T’Jolleyn, ondernemer, ESTEE, Kruishoutem

“Eind jaren 1980 zijn wij begonnen met de verkoop en het onderhoud van poederspuitinstallaties en poedercoating. We hebben onze woning in Kruishoutem gekocht in 1978. Het was toen nog een kleine, erbarmelijke hoeve met een stuk landbouwgrond van ongeveer 5.000 m². Drie verbouwingen hebben tot het huidige resultaat geleid. Toen we de hoeve kochten, was ze gelegen in agrarisch gebied met nagenoeg allemaal dezelfde kleine Vlaamse hoeves. Omdat de landbouw toen al sterk aan het afnemen was, deden veel van die hoeves alleen nog dienst als woning. Van industrie was hier toen nog geen sprake. In de jaren 1980 zijn de industriële activiteiten dankzij de komst van de E17-autosnelweg op gang gekomen. Net voor wij ons bedrijf

ongeveer 50 m² gebouwd, samen met een kleine kantoorruimte. Op het ogenblik dat mijn echtgenote in het bedrijf is komen werken, hebben we de kantoor-, opslag- en werkruimte maximaal uitgebreid, met behoud van de woning. Het is hier immers toegelaten om een woning te bouwen als die deel uitmaakt van een bedrijf. De ruimte is nu echter maximaal ingenomen. Als we nu nog willen groeien, zullen we moeten verhuizen.”

“Het grootste voordeel van bij je werk te wonen, is dat je onbeperkt bent in je prestaties. Als beginnend manager was ik erg ambitieus en wilde ik mezelf bewijzen door heel hard te werken. Werkdagen van 16 uur en werkweken van 80 uur of meer waren in die periode geen uitzondering. Het was voor mij heel belangrijk om niet dagelijks te moeten pendelen of de auto te moeten nemen van en naar mijn werk. Omdat ik hier werkte en woonde, kon ik nagenoeg van mijn bureau in mijn bed rollen, en omgekeerd. Hierdoor kon ik elke minuut nuttig besteden. Een ander voordeel is dat ik mijn drie dochters, ondanks mijn lange werkdagen, heb kunnen zien opgroeien. Ik kan overdag heel snel eens naar onze privéwoning wandelen om bij de kinderen te zijn, om samen te eten of om ’s avonds te helpen met de avondrituelen.”

“Een drietal jaar geleden speelde ik met de gedachte om zelf een nieuwe productielijn op te zetten. Dat zou hier niet mogelijk zijn. Dan hadden we het bedrijf naar een andere en grotere plek moeten verhuizen en kon ik niet langer de voordelen genieten van bij het bedrijf te wonen. Ik heb mijn wagen nu slechts sporadisch nodig. Om op klantenbezoek te gaan bijvoorbeeld. In periodes dat ik weinig klantenbezoeken heb, wordt de wagen dikwijls drie, vier of vijf dagen niet gebruikt.”

“Het feit dat de woning is ingesloten is eveneens een voordeel. We wonen hier vlakbij een drukke en grote verkeersas die van Nederland naar Frankrijk loopt. Er is dus veel transitverkeer. Omdat we er bij de laatste verbouwing voor hebben gezorgd dat de woning omringd is door de opslag- en

wilden oprichten, had de gemeente plannen om de industriezone in onze richting uit te breiden. Ik ben naar de gemeente gestapt en heb gevraagd of mijn perceel van bestemming kon veranderen en ook industriegebied kon worden. Het antwoord was positief.”

“Ik heb mijn zaak opgestart in de garage van de woning. In 1990 hebben we die garage omgebouwd tot een ruimte die groot genoeg was om met twee of drie mensen in te werken. We hadden echter al snel meer mensen nodig, en bijgevolg ook meer ruimte. Omdat we ook meer stockageplaats nodig hadden, hebben we de garage toen afgebroken en een bedrijfshal van

werkruimtes, beschikken we eigenlijk over een vrij natuurlijke geluidsisolatie, waardoor we niet zoveel last ondervinden van het lawaai. We hebben ook een leuke tuin. Het is geen grote tuin, maar wel groot genoeg om er in het weekend met de kinderen of met familie van de buitenlucht te kunnen genieten. Omdat we in een industriezone wonen, kunnen we er ook veel lawaai maken zonder onze burens te storen.”

The Ambition of the Territory is de start van het atelier Vlaanderen als ontwerp. Het atelier voert ontwerp onderzoek naar de synergieën en gedeelde winsten die tot stand komen door programma's te koppelen in een ruimtelijk metabolisme. De wisselwerkingen tussen wonen, ondernemen, voedselproductie en energie zijn de bouwstenen van een vernieuwd toekomstproject voor het verstedelijkte territorium. Coproducties tussen verschillende gebruikers van de ruimte zijn hefboomen om het consumptielandschap geleidelijk te transformeren tot een duurzame en welvarende Europese regio. In de voorbereiding van het werk van AWJGGRAUaDVVTAT hebben verschillende interactiemomenten plaatsgevonden met actoren en experts. Tijdens de duur van de tentoonstelling in deSingel in Antwerpen wisselden ontwerpers, maatschappelijke actoren en experts uit de meest diverse vakgebieden in de centrale ruimte van het paviljoen kennis uit om zo het potentieel van het Vlaamse territorium in kaart te brengen. Het doel van de workshops was om een breed gedragen ontwerpagenda op te stellen voor een ruimtelijk toekomstproject voor Vlaanderen.

SITEBEZOEK ZUID-LIMBURG 26.04.2012 – STREEK VAN BORGLOON
Zuid-Limburg staat zowel bekend om zijn productieve fruitteelt als voor het toerisme. De landelijke regio heeft echter te kampen met talloze ruimtelijke conflicten. De voortschrijdende verstedelijkingsprocessen, de nood aan schaalvergroting in de landbouw, de versnippering van de natuur en een sociale complexiteit van bewoners, seizoenarbeiders en toeristen scheppen nieuwe uitdagingen. Op welke manier kunnen landbouw, toerisme en natuur co-existeren in de regio Zuid-Limburg?
Ido Avissar (GRAU), Anthony Jammes (GRAU), Tine Segers (AWB)
Gesprekken: Eric Awouters (burgemeester Borgloon), Rik Derwael (Bel'Export, Borgloon), An Digneffe (Regionaal landschap Haspengouw en Voeren), Renaat Roekaers (cultuurbeleidscoördinator Borgloon), Veiling Borgloon

WORKSHOP ANTWERPEN-BRUSSEL 29.06.2012 – KANTOOR AWB, BRUSSEL
De grootste druk op de open ruimte in Vlaanderen doet zich voor op de as Antwerpen-Brussel. Wat zijn de uitdagingen en kansen voor de meest

verstedelijkte as van Vlaanderen? Op welke manier kan het principe van het productieve landschap, of het samenspel van landbouw, natuur en recreatie, een halt toeroepen aan de verdere consumptie van de ruimte?
Bart Baets (Boerenbond), Erwan Bonduelle (GRAU), Joachim Declerck (AWB), Anthony Jammes (GRAU), Karel Lhermitte (Boerenbond), Nik Naudts (AWB), Tine Segers (AWB), Gert Van De Moortel (Boerenbond)

WORKSHOP VLAANDEREN ALS TERRITORIUM 15.06.2012 – ATELIER VLAAMS BOUWMEESTER, BRUSSEL
Een territorium valt niet altijd samen met zijn administratieve grenzen. Tot waar reikt ons territorium? Wat is het juiste schaalniveau om de toekomst van een gebied uit te tekenen? Hoe kunnen we de specificiteit hiervan inzetten als een kans?
Erwan Bonduelle (GRAU), Thomas Cattrysse (AWB), Joachim Declerck (AWB), Stefan Devoldere (Team Vlaams Bouwmeester), Roeland Dudal (AWB), Paul Gerretsen (Vereniging Deltametropool), Pieterjan Gijs (AWB), Anthony Jammes (GRAU), Lars Lerup (Rice School of Architecture), Julie Mabilde (AWB), Nik Naudts (AWB), Tine Segers (AWB), Peter Stabel (Universiteit Antwerpen), Bart Steenwegen (Team Vlaams Bouwmeester), Ilya Van Damme (Universiteit Antwerpen)

WORKSHOP THE AMBITION OF THE TERRITORY 13.07.2012 – ATELIER VLAAMS BOUWMEESTER, BRUSSEL
Een netwerk van compacte steden of een eindeloze sprawl? Een autarkisch territorium of logistieke hub? Welk Vlaanderen willen we in de toekomst?
Olivier Bastin (Bouwmeester voor Brussel), Thomas Cattrysse (AWB), Yves De Weerd (VITO), Joachim Declerck (AWB), Stefan Devoldere (Team Vlaams Bouwmeester), Charlotte Geldof (RWO), Pieterjan Gijs (AWB), Hans Leinfelder (RWO), Nik Naudts (AWB), Tine Segers (AWB), Bart Steenwegen (Team Vlaams Bouwmeester)

WORKSHOP ANTWERPEN-BRUSSEL EN ZUID-LIMBURG 23.07.2012 – HOOFD-KANTOOR BOERENBOND, LEUVEN
De strategie van het productieve landschap is toegepast op twee gebieden die helemaal anders

zijn van aard: Antwerpen-Brussel en Zuid-Limburg. Welke transities beoogt het ontwerp onderzoek?
Bart Baets (Boerenbond), Erwan Bonduelle (GRAU), Nik Naudts (AWB), Heidi Pinxten (Boerenbond), Tine Segers (AWB), Gert Van De Moortel (Boerenbond)

WORKSHOP HEFBOOM WONEN 13.11.2012 – DESINGEL, ANTWERPEN
Hoe kunnen we collectiviteit inzetten voor het ontwikkelen van een kwaliteitsvolle en betaalbare woningmarkt? Welke koppelingen tussen verschillende programma's en bevolkingsgroepen kunnen we maken om een duurzame en kwalitatieve woonomgeving te creëren?
Filip Canfyn (Stad Kortrijk), Joachim Declerck (AWB), Steven Decloedt (AG Vespa), Roeland Dudal (AWB), Erik Grietens (Bond Beter Leefmilieu), André Loeckx (KU Leuven), Glenn Lypens (Artesis Hogeschool), Michael Ryckewaert (Steunpunt Ruimte en Wonen, Erasmushogeschool Brussel), Tine Segers (AWB), Dirk Somers (Bovenbouw), Koen Spitaels (VMSW), Bart Steenwegen (Team Vlaams Bouwmeester), Tine Segers (AWB), Paul Van Der Sluys (VLM), Youri Vandenbergh (ecolab, Bostoan), Peter Vermeulen (VRP, Stramien)

WORKSHOP HEFBOOM METROPOLITANE TERRITORIA 04.12.2012 – DESINGEL, ANTWERPEN
Vlaanderen is een patchwork van verschillende gebieden met een verbindend netwerk op schaal van de Rijn-Maas-Scheldedelta. Welke territoria zijn binnen de Deltametropool te onderscheiden? Welke sturingsprincipes kunnen we hiervoor toepassen? Hoe kan het concept van metropolitane territoria sturend zijn voor de toekomst van Vlaanderen?

Wout Baert (Stedenbeleid), Steven Betz (VOKA), Thomas Block (UGent), Kristiaan Borret (Stadsbouwmeester Antwerpen), Luuk Boelens (UGent), Griet Celen (VLM), Frans De Keyser (Brussels Metropolitan), Joachim Declerck (AWB), Erik Grietens (Bond Beter Leefmilieu), Hans Leinfelder (RWO), Karel Lhermitte (Landelijke Gilden), André Loeckx (KU Leuven), Geert Mertens (RWO), Joris Scheers (transitiemanager ViA), Tine Segers (AWB), Peter Stabel (Universiteit Antwerpen), Bart Steenwegen (Team Vlaams Bouwmeester), Hans Tindemans (VRP), Tine Vleugels (Team Vlaams Bouwmeester), Guy Vloebergh (Studiegroep Omgeving)

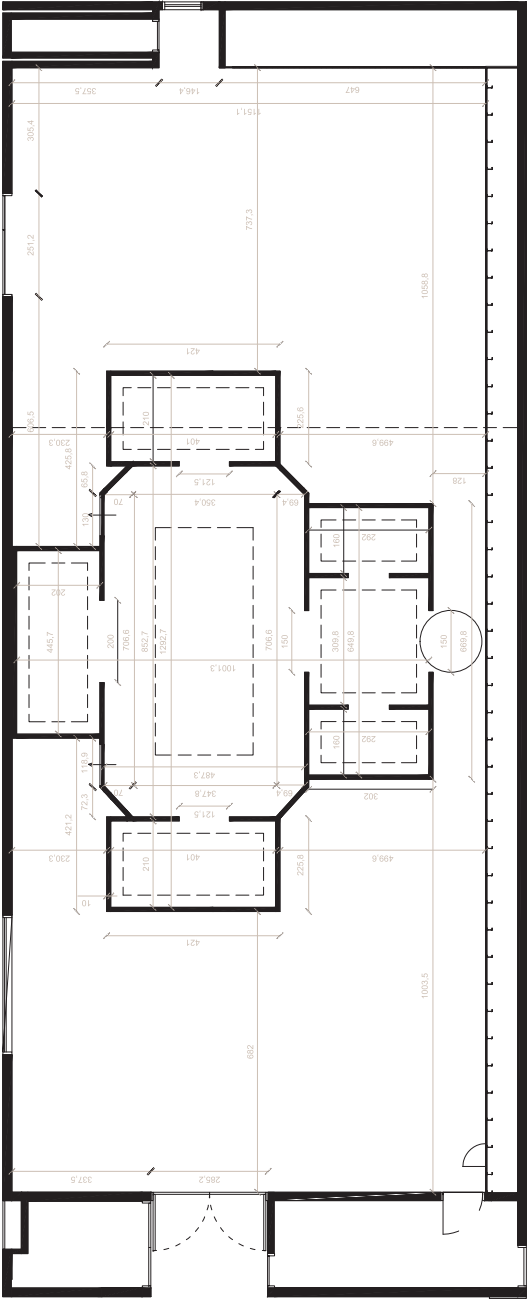
WORKSHOP HEFBOOM ONDERNEMEN 05.12.2012 – DESINGEL, ANTWERPEN
De economie van de Rijn-Maas-Scheldedelta staat vandaag vooral in het teken van zijn logistieke missie. Wat is echter de ruimtelijke ambitie van een ondernemend Vlaanderen? Wat zijn sturende factoren voor het vestigen van bedrijvigheid? Welke economische samenhang beïnvloedt onze ruimte?
Steven Betz (VOKA), Annaik Deceuninck (51N4E), Joachim Declerck (AWB), Stefan Devoldere (Team Vlaams Bouwmeester), Tine Segers (AWB), Bart Steenwegen (Team Vlaams Bouwmeester), Tom Tournicourt (Nieuw Industrieel Beleid), Wilfried Vandeghinste (Intercommunale Leiedal), Peter Vanden Abeele (Maat-ontwerpers), Peter Vleugels (VLM), Tine Vleugels (Team Vlaams Bouwmeester), Elisabeth Wouters (VRP)

WORKSHOP HEFBOOM ENERGIE 13.12.2012 – DESINGEL, ANTWERPEN
De grote energieafhankelijkheid van Vlaanderen en de globale noodzaak voor een transitie naar hernieuwbare energie dwingt ons om na te denken over de kansen die ons territorium op dat gebied te bieden heeft. Hoe kunnen vormen van alternatieve energie ingepast worden in ons verstedelijkte weefsel? Hoe kunnen energieknoopen sturend zijn voor het verdichten van het territorium?
Stefaan Baeteman (departement Landbouw en Visserij), Bert Berla (VLM), Filip Buyse (Maat-ontwerpers), Erwin Cornelis (VITO), Paul De Rache (Havenbedrijf Antwerpen), Joachim Declerck (AWB), Stefan Devoldere (Team Vlaams Bouwmeester), Guy Engelen (VITO), Erik Grietens (Bond Beter Leefmilieu),

Iris Penninckx (Boerenbond), Tine Segers (AWB), Bart Steenwegen (Team Vlaams Bouwmeester), Wiet Vandaele (RWO), Jörn Verbeek (OVAM), David Verhoestraete (CLUSTER Landscape), Elisabeth Wouters (VRP)

WORKSHOP HEFBOOM VOEDSEL 13.12.2012 – DESINGEL, ANTWERPEN
Sinds eeuwen heeft de landbouw de structuur van ons territorium bepaald. Met de grote verstedelijkingsdruk in Vlaanderen komt de resterende open ruimte in het gedrang. Op welke manier kunnen voedselproductie en open ruimte sturend zijn voor de verdere verstedelijking?
Stefaan Baeteman (departement Landbouw en Visserij), Ward Baets (Proefcentrum Hoogstraten), Filip Buyse (Maat-ontwerpers), Saartje Degelin (Boerenbond), Joachim Declerck (AWB), Stefan Devoldere (Team Vlaams Bouwmeester), Els Hofkens (VIOE), Erik Grietens (Bond Beter Leefmilieu), Tine Segers (AWB), Bart Steenwegen (Team Vlaams Bouwmeester), Peter Vanden Abeele (Maat-ontwerpers), Christophe Vandevort (RWO), Erik Verhaert (VLM), Tine Vleugels (Team Vlaams Bouwmeester)

The Ambition of the Territory

Vlaanderen als ontwerp

AW/IGRAUADVVTAT

Redactiecomité **Peter Swinnen, Stefan**

Devoldere, Tania Hertveld, Joachim

Declerck, Roeland Dudal, Joeri De Bruyn

Tekst **Joachim Declerck en Joeri De Bruyn**

Redactie **Joeri De Bruyn**

Eindredactie **Goedele Nuytens**

Vertalingen **Hilde Pauwels**

Fotografie **Filip Dujardin (tentoonstelling**

Venetië en deSingel), Tim Van de Velde

(Atelier Vlaanderen als ontwerp, p. 84-85,

tailieu (ADVVT), Ante Timmermans

Projectteam **Architecture Workshop**

Brussels (AWB), Studio Joost Grootens,

Projectleiding tentoonstelling **Venetië**

Katrien Vandermarliere (VAI), Roeland

Dudal (AWB), Tine Segers (AWB)

Opbouw tentoonstelling **deSingel**

Techniek deSingel

Productieassistent **deSingel Hanne Platteeuw**

Opbouw paviljoen **deSingel V.L. Projects**

Metaalwerken **Jozef Demyel**

Met de steun van **Goedhart Repro, Saint-Gobain Construction Product Belgium, V.L. Projects**

Niets uit deze uitgave mag door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke

andere wijze ook worden vervaelvoudigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 9789040303357

D/2012/3241/364

Verantwoordelijke uitgever

Peter Swinnen, Vlaams Bouwmeester,

Grasmarkt 61, 1000 Brussel

www.vlaamsbouwmeester.be

THE AMBITION OF THE TERRITORY

Opdrachtgever **Joke Schauvliege, Vlaams**

minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur

Coproducie **Vlaams Architectuurinstituut**

(VAI) (Christoph Grafe)

Team Vlaams Bouwmeester

(Peter Swinnen, Stefan Devoldere,

Bart Steenwegen)

deSingel Internationale Kunstcampus

AW/IGRAUADVVTAT

Projectteam **Architecture Workshop**

Brussels (AWB), Studio Joost Grootens,

Projectleiding tentoonstelling **Venetië**

GRAU, architecten de vylder vinck

tailieu (ADVVT), Ante Timmermans

Architecture Workshop **Brussels Joachim**

Declerck, Roeland Dudal, Thomas

Cattrysse, Diederik de Koning, Pieterjan

Gijs, Nik Naudts, Tine Segers, Tanya

Meuws, Pierre Violon

Studio Joost Grootens **Joost Grootens,**

Christiaan Drost, Ricardo Leite, Slávka

Paulíková, Tine van Wel

GRAU **Ido Avisar, Erwan Bonduelle, Susanne Eliasson, Anthony Jammes**

architecten de vylder vinck **tailieu Jan**

De Vylder, Inge Vinck, Jo Tailieu, Kevin

Joutel, Jean-Nicolas Ertzscheid, Theo

De Meyer, Hanne Platteeuw, Kozuma

Takafumi

Assistentie Ante Timmermans **Theo**

De Meyer, Dries Deleje, Jasper Hostens,

Sanne Spiessens, Jonas Van Belle, Silke

Van Damme, Karel Vandamme

Atelier Versailles **Djamel Klouche,**

Joachim Declerck, David Van Severen,

Emmanuelle Allaire, Pauline Cabiro,

Mathieu Lucas, Bertille Pruvost, Quentin

Sommervogel, Sonia Te Hok, Barbara

Vialette

Partners **Boerenbond, Eurometropool,**

Vlaanderen in Actie

TENTOONSTELLINGEN

The Ambition of the Territory **Belgisch**

paviljoen, 13de Internationale Architectuur

Biennale, La Biennale di Venezia 2012

29.08.2012-25.11.2012

The Ambition of the Territory.

Vlaanderen als ontwerp **deSingel**

Internationale Kunstcampus, Antwerpen

05.10.2012-08.01.2013

Film **Roel van Tour, Jan De Coster,**

Niki van Strien

Geïnterviewden **Rik Derwael, Erik Grietens,**

Peter Stabel, Sonia Ter Hok en Bertille

Pruvost, Rudy T'Jolleyn, Piet Vanthemseche,

Paola Viganò

Projectleiding tentoonstelling **Venetië**

Axel Clissen (VAI), Roeland Dudal (AWB),

Tine Segers (AWB)

Opbouw tentoonstelling **Venetië Aorta**

Audiovisuele installatie **Venetië VidiSquare**

Projectleiding tentoonstelling **deSingel**

Katrien Vandermarliere (VAI), Roeland

Dudal (AWB), Tine Segers (AWB)

Opbouw tentoonstelling **deSingel**

Techniek deSingel

Productieassistent **deSingel Hanne Platteeuw**

Opbouw paviljoen **deSingel V.L. Projects**

Metaalwerken **Jozef Demyel**

Met de steun van **Goedhart Repro, Saint-Gobain Construction Product Belgium, V.L. Projects**

ATELIER **VLAANDEREN ALS ONTWERP**

Voorbereiding en moderatie **AWB, Team**

Vlaams Bouwmeester

Verslaggeving **Joachim Declerck (AWB),**

Tine Segers (AWB), Bart Steenwegen

(Team Vlaams Bouwmeester), Tine

Vleugels (Team Vlaams Bouwmeester)

MET DANK AAN

Eric Awouters, Bart Baets, Olivier Bastin,

Jelte Boeijenga, Jan Boelen, Peter Cabus,

Michiel Dehaene, Wivina Demester, Rik

Derwael, Yves Deweerdt, An Digneffe,

Salomon Frausto, Charlotte Geldof,

Paul Gerretsen, Dieuwerijte Komen, Tom

Lagast, Hans Leinfelder, Lars Lerup, Karel

Lhermitte, Brigitte Mouligneau, Kris

Nuyts, Henk Ovink, Heidi Pinxten, Michel

Regnault de la Mothe, Renaat Roeckaers,

Janny Rodermond, Marc Rosiers, Peter

Stabel, Rudy T'Jolleyn, Karel Tobback, Gert

Van De Moortel, Jona Van der Cruyssen,

Chantal Van Uytange, Stan Van Pelt, Ilja

Vandamme, Stef Vande Meulebroucke,

Piet Vanthemseche, Jan Vermassen, Pascal

Willekens, Jan Zaman

